

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

PANTEION UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES

ΣΧΟΛΗ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ ΑΣΦΑΛΕΙΑΣ»

Η Αραβική Άνοιξη. Μια Γεωπολιτική αποτίμηση 10 χρόνια μετά

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Κωνσταντίνος Μπάρμπας

Αθήνα, 2022

Τριμελής Επιτροπή

Ειρήνη Χειλά, Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Πειραιώς (Επιβλέπουσα)

Κωνσταντίνος Υφαντής, Καθηγητής Παντείου Πανεπιστημίου

Ανδρέας Λιαρόπουλος, Καθηγητής Πανεπιστημίου Πειραιώς

Copyright © Κωνσταντίνος Μπάρμπας, 2022

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας διπλωματικής εργασίας εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της διπλωματικής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Η έγκριση της διπλωματικής εργασίας από το Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δεν δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Η παρούσα διπλωματική εργασία αφιερώνεται
στη σύζυγο μου Ελένη Βαρδουλάκη και στα
τέκνα μου Παναγιώτα – Νικολέττα και Δημήτριο,
για την ηθική στήριξη και τη συνεχή τους
ενθάρρυνση στις προσπάθειες μου.*

*«Τα όνειρα χωρίς στόχους είναι απλά όνειρα.
Για να πετύχεις τα όνειρά σου
πρέπει να έχεις πειθαρχία και συνέπεια.
Γιατί χωρίς πειθαρχία δεν ξεκινάς ποτέ και
χωρίς συνέπεια δεν τελειώνεις ποτέ»
Denzel Washington, 1954-
Αμερικανός Ηθοποιός¹*

¹ Denzel Washington. Ανακτήθηκε την 4/7/2022 από:<https://theactorspad.com/dreams-without-goals-remain-dreams-goals-cannot-be-achieved-without-discipline-denzel-washington/>

Συντομογραφίες

ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
NATO	Βόρειο Ατλαντική Ένωση
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΑΟΖ	Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
MENA	Middle East North Africa / Μέση Ανατολή Βόρεια Αφρική
UNCLOS	United Nations Convention on the Law of the Sea / Σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας
BRI	Belt and Road Initiative
EMGF	East Mediterranean Gas Forum / Φόρουμ Φυσικού Αερίου Ανατολικής Μεσογείου
ΕΕΖ	Exclusive Economic Zone / Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
ΤΡΑΟ	Turkish Petroleum Corporation
GCC	Gulf Cooperation Council / Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου
ΚΠΑΑ	Κοινή Πολιτική Άμυνας Ασφάλειας

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά και τους τρεις επιβλέποντες καθηγητές της διπλωματικής μου εργασίας. Ιδιαίτερα την επιβλέπουσα καθηγήτρια μου, κύρια Ειρήνη Χειλά, για την επιστημονική της καθοδήγηση, τις υποδείξεις της, την επιμονή της και τη συνεχή της υποστήριξη από την αρχή μέχρι το τέλος της εργασίας μου. Επιπλέον, καθώς μόνο η δουλειά και οι πράξεις σου δίνουν την ευκαιρία και τη δυνατότητα να βελτιώνεσαι και να προχωράς, θα ήθελα να εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου προς τις Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας μας και στις οποίες έχω την τιμή να υπηρετώ, για τη δυνατότητα που μου έδωσαν να συμμετάσχω σε αυτό το όμορφο ακαδημαϊκό ταξίδι του Παντείου Πανεπιστημίου και της Σχολής Εθνικής Άμυνας.

Περιεχόμενα

	Σελίδα
Κατάλογος Πινάκων – Διαγραμμάτων – Χαρτών – Γραφημάτων.....	8
Περίληψη	9
Εισαγωγή	13
Γενικά	13
Σκοπός	15
Προϋποθέσεις	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο	10
Αραβική Άνοιξη	10
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο	
Γεωπολιτικές Προκλήσεις	25
Ανταγωνισμοί μεγάλων δυνάμεων	26
Ρωσία	27
Κίνα	29
Ανταγωνισμοί περιφερειακών δυνάμεων	32
Ενεργειακοί ανταγωνισμοί	34
Θρησκευτική Αντιπαλότητα	37
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο	40
Η Αναθεωρητική Τουρκία	40
Τουρκική στρατιωτική εμπλοκή στην ευρύτερη περιοχή	42
Αμφισβητήσεις Χωρικών Θαλασσών	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο	47
Οι Γεωπολιτικές αλλαγές και οι επιπτώσεις για την ΕΕ	47
Οι επιλογές στρατηγικών, πολιτικών και εργαλείων	50
Συμπεράσματα	52
Προτάσεις	58
Πηγές - Βιβλιογραφία	60

Κατάλογος Πινάκων – Διαγραμμάτων – Χαρτών – Γραφημάτων

	Πίνακες	Σελίδα
Πίνακας 1	Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις της Τουρκίας στη Συρία.....	42
Διαγράμματα		
Διάγραμμα 1	Γεωπολιτικές Αντιπαραθέσεις μεταξύ περιφερειακών Δυνάμεων της Ανατ. Μεσογείου.....	38
Διάγραμμα 2	Η διάσταση της ακολουθούμενης στρατηγικής από την Τουρκία.....	40
Χάρτες		
Χάρτης 1	Αποτύπωμα Ρωσίας στην περιοχή της Ανατ. Μεσογείου.....	27
Χάρτης 2	Χάρτης απεικόνισης Κινέζικου Θαλάσσιου και Χερσαίου δρόμου μεταξίου (BRI).....	30
Χάρτης 3	Απεικόνιση υφιστάμενων και υπό κατασκευή αγωγών – εγκαταστάσεων υδροποίησης Φυσικού Αερίου (LNG) στην Ν.Α. Μεσόγειο.....	36
Χάρτης 4	Στρατιωτική παρουσία της Τουρκίας στην ευρύτερη περιοχή Ανατ. Μεσογείου – Μέσης Ανατολής – Βόρειας Αφρικής.....	41
Χάρτης 5	Συριακός εμφύλιος πόλεμος.....	43
Χάρτης 6	Εμφύλιος Πόλεμος στη Λιβύη.....	44
Χάρτης 7	Τουρκία στο βόρειο Ιράκ.....	44
Χάρτης 8	Θαλάσσια όρια ΕΕΖ στην Ανατολική Μεσόγειο.....	45
Γραφήματα		
Γράφημα 1	Απαντήσεις στο ερώτημα ποιοι ήταν οι κυριότεροι στόχοι της «Αραβικής Άνοιξης».....	20
Γράφημα 2	Απαντήσεις στο ερώτημα επίδρασης της «Αραβικής Άνοιξης» στο θρησκευτικό-εθνοτικό τομέα.....	21
Γράφημα 3	Απαντήσεις στο ερώτημα βαθμού επιτυχίας της «Αραβική Άνοιξη» κατά τομέα κοινωνικών διαστάσεων.....	22
Γράφημα 4	Απαντήσεις στο ερώτημα ποια είναι η κατάσταση της περιοχής τους μετά την «Αραβική Άνοιξη».....	23
Γράφημα 5	Απαντήσεις στο ερώτημα εάν η «Αραβική Άνοιξη» πέτυχε τους στόχους της.....	23

Περίληψη

Η αυτοπυρπόληση του Τυνήσιου πλανόδιου πωλητή Mohamed Bouazizi ως ένδειξη διαμαρτυρίας για τον αυταρχισμό και την έλλειψη κράτους δικαίου αποτέλεσε το εναρκτήριο λάκτισμα της λεγόμενης «Αραβικής Άνοιξης». Αποτέλεσε το καταλυτικό εκείνο παράγοντα για την εξέλιξη του ενός νέου γεωπολιτικού παιγνίου στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου – Μέσης Ανατολής.

Οι κλυδωνισμοί της Αραβικής Άνοιξης ξεπέρασαν τα σύνορα της Τυνησίας και διαχύθηκαν στην ευρύτερη περιοχή. Σύντομα οι νέες, ανατρεπτικές τάσεις, εφορούμενες από τις ελπίδες για δημοκρατία, πλουραλισμό και περισσότερες ελευθερίες επηρέασαν και άλλες αραβικές χώρες, οδήγησαν σε έντονα κύματα αντιδράσεων κατά των υφιστάμενων (μη δημοκρατικών καθεστώτων), ανατρέποντας το υπάρχον status quo. Καθώς η αναταραχή επεκτεινόταν προς ανατολάς, αποκτούσε όλο και πιο βίαιο χαρακτήρα, όπως μαρτυρούν οι περιπτώσεις της Λιβύης, της Συρίας, της Υεμένης και της Αιγύπτου σε μικρότερο βαθμό.

Οι ΗΠΑ αποτελούσαν ουσιαστικά τη δύναμη που διαμόρφωνε την τάξη πραγμάτων για περισσότερα από διακόσια χρόνια. Μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ υπήρξαν αδιαμφισβήτητα η κυρίαρχη στρατιωτική δύναμη στην περιοχή. Η μονοπολικότητα αυτή στη Μεσόγειο, μεταφράστηκε σε ένα είδος εξ ορισμού κυριαρχίας λόγω της έλλειψης ανταγωνιστών. Η Ευρώπη υπήρξε ο κορυφαίος οικονομικός εταίρος για τις χώρες της νότιας Μεσογείου, αλλά δεν υπήρξε ποτέ γεωπολιτικός ανταγωνιστής. Σε αυτό το πλαίσιο, οι επαναστάσεις της Αραβικής Άνοιξης αποτέλεσαν σημείο καμπής για την επιστροφή της πολυπολικότητας. Η σταδιακή έλλειψη ενδιαφέροντος των ΗΠΑ στην περιοχή καθώς στράφηκε το ενδιαφέρον τους σε άλλες περιοχές, παράλληλα με την εμφανή αδυναμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) να διαμορφώσει κατάλληλες πολιτικές, δημιούργησε ένα κενό που για την κάλυψη του οποίου προσέλκυσε αναπόφευκτα άλλες δυνάμεις.

Παράλληλα στο παραπάνω πλαίσιο, δύο παγκόσμιες υπερδυνάμεις εμφανίστηκαν στο προσκήνιο, η Ρωσία και η Κίνα. Η μεν πρώτη επέστρεψε επίσης ως μια σημαντική δύναμη, μετά την παρακμή της δεκαετίας του 1990, μέσω μιας εξωτερικής πολιτικής καθοδηγούμενης από έναν αβυσσαλέο πραγματισμό και ενισχύοντας τις σχέσεις της ακόμη και με χώρες που βρίσκονται σε αντιπαράθεση μεταξύ τους όπως φάνηκε ξεκάθαρα

από την επιτυχημένη και εξαιρετικά αποτελεσματική ρωσική εμπλοκή κόστους/ευκαιρίας στη Συρία και τη Λιβύη. Αντιθέτως η Κίνα, εισήλθε με την τεράστια οικονομική της δύναμη και τη σημασία που έχει η περιοχή αυτή για τις ενεργειακές της ανάγκες καθώς και τις φιλοδοξίες του «νέου δρόμου του μεταξιού – BRI». Ωστόσο, η αδυναμία της να ασκήσει επιρροή, ιδίως σε περιοχές συγκρούσεων, αποτέλεσε εμπόδιο στη περεταίρω διεξόδυσή της.

Επιπλέον, η Μεσόγειος απέκτησε μεγαλύτερη σημασία και για το Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου (Gulf Cooperation Council-GCC). Για τις χώρες του Κόλπου, η Μεσόγειος μετατράπηκε από μια περιοχή στην οποία αρχικά επέκτειναν την οικονομική τους επιρροή, σε μια περιοχή στην οποία εν τέλει εξήγαγαν τις εσωτερικές τους ρήξεις και οι οποίες τείνουν να αναπαράγονται στην εσωτερική πολιτική αρκετών μεσογειακών χωρών. Συνεπακόλουθα, η Τουρκία υιοθέτησε μια πολύ ενεργή στάση, καθώς προσπάθησε να εκμεταλλευτεί αυτό το κύμα για να ενισχύσει τον ρόλο της στη Μεσόγειο, προκειμένου να την καταστήσει ως διαμορφωτή στην περιοχή.

Λέξεις-κλειδιά: Αραβική Άνοιξη, Αραβική Εξέγερση, Γεωπολιτικός Ανταγωνισμός, Πολύ-πολικότητα, Μέση Ανατολή – Βόρεια Αφρική

“Arab Spring – A Geopolitical Assessment 10 years later”

Konstantinos Barmpas

Abstract

The self-immolation of the Tunisian street vendor Mohamed Bouazizi in protest against authoritarianism and the lack of rule of law was the kick-off of the so-called "Arab Spring". It was the catalyst for the development of a new geopolitical game in the wider Eastern Mediterranean-Middle East region.

The shocks of the Arab Spring went beyond the borders of Tunisia and spread to the wider region. Soon the new, subversive trends, driven by hopes for democracy, pluralism and more freedoms affected other Arab countries, leading to strong waves of reactions against the existing (non-democratic regimes), overturning the existing status quo. As the unrest spread eastwards, it became increasingly violent, as the cases of Libya, Syria, Yemen and Egypt to a lesser extent attest.

The US was essentially the power that shaped the world order for more than two hundred years. After the end of the Cold War, the US was unquestionably the dominant military power in the region. This unipolarity in the Mediterranean translated into a kind of default dominance due to the lack of competitors. Europe has been the leading economic partner for the southern Mediterranean countries, but it has never been a geopolitical competitor. In this context, the revolutions of the Arab Spring were a turning point for the return of multipolarity. The gradual loss of US interest in the region as it turned its attention to other regions, along with the apparent inability of the European Union (EU) to formulate appropriate policies, created a vacuum that inevitably attracted other powers to fill.

At the same time, in the above context, two global superpowers have emerged on the scene, Russia and China. Russia returned as a major power, after the decline of the 1990s, through a foreign policy guided by an abysmal pragmatism and strengthening its relations even with countries at odds with each other, as was clearly shown by the successful and highly effective Russian cost/opportunity engagement in Syria and Libya. China, on the contrary, entered with its enormous economic power and the importance of this region for its energy needs as well as the ambitions of the "New Silk Road - BRI". However, its inability to exert influence, particularly in conflict areas, has been an obstacle to its further penetration.

In addition, the Mediterranean has become more important for the Gulf Cooperation Council (GCC). For the Gulf countries, the Mediterranean has been transformed from a region in which they initially extended their economic influence to a region in which they eventually exported their internal rifts, which tend to be reproduced in the internal politics of several Mediterranean countries. Consequently, Turkey adopted a very active stance as it tried to take advantage of this wave to strengthen its role in the Mediterranean in order to make it a shaper in the region.

Keywords: Arab Spring, Arab Uprising, Geopolitical Competition, Multipolarity, Middle East - North Africa

Εισαγωγή

Γενικά

Η αποκαλούμενη «Αραβική Άνοιξη», επαναπροσδιόρισε πολλά τόσο σε επίπεδο γεωπολιτικής όσο και σε επίπεδο αντίληψης κατανόησης της ευρύτερης Μέσης Ανατολής, κυρίως στη Δύση. Η αρχική πρόσληψη του φαινομένου ήταν ότι πρόκειται για μια διαδικασία κατά την οποία μια διψασμένη για δημοκρατική μεταρρύθμιση κοινωνία πολιτών ξεσηκώθηκε εναντίον αυταρχικών καθεστώτων. Δέκα χρόνια μετά, αυτό που γίνεται εμφανές είναι η βιαία πόλωση των κοινωνιών της περιοχής και τη δυσκολία διαχείρισης τους. Προοπτική με απρόβλεπτες γεωπολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες².

Η αυτοπυρπόληση του Τυνήσιου πλανόδιου πωλητή Mohamed Bouazizi ως ένδειξη διαμαρτυρίας, αποτέλεσε το καταλυτικό εκείνο παράγοντα για την εξέλιξη του ενός νέου γεωπολιτικού παιγνίου στην ευρύτερη περιοχή της MENA. Η σπίθα που άναψε στην Τυνησία εξαπλώθηκε ταχύτατα σε σχεδόν ολόκληρη τη Μέση Ανατολή και τη Μεσόγειο και οδήγησε σε μια απρόβλεπτη και απροσδόκητη αλλαγή καθεστώτων στην Αίγυπτο, στη Λιβύη, στην Υεμένη και σε έναν χωρίς προηγούμενο εμφύλιο πόλεμο στη Συρία που αποσταθεροποίησε την περιοχή, ενώ το Ιράκ για πάνω από μια δεκαετία εξακολουθεί να αποτελεί πεδίο σφοδρών συγκρούσεων και τον ορισμό του «αποτυχημένου κράτους»³.

Η περιοχή χαρακτηρίζεται από πολύ-πολικότητα λόγω της παρουσίας τουλάχιστον πέντε κρατών που ισχυρίζονται ότι είναι ή τείνουν να ενεργούν ως περιφερειακές δυνάμεις - η Σαουδική Αραβία, η Αίγυπτος, το Ισραήλ, το Ιράν και η Τουρκία. Η τάση αυτή έχει ενισχυθεί από την αυξανόμενη φιλοδοξία και τους πόρους των μικρότερων κρατών του Κόλπου, δηλαδή του Κατάρ και των Ηνωμένων Αραβικών Εμιράτων. Αυτή η κατακερματισμένη και ανταγωνιστική πολύ-πολικότητα⁴, έχει οξυνθεί από την απουσία μιας κυρίαρχης ή ηγεμονικής περιφερειακής δύναμης στην περιοχή της Μέσης Ανατολής –

² Κ.Υφαντής, (2017), «Γεωπολιτική, δημοκρατία και Αραβική Άνοιξη»: τα χαμένα στοιχεία» στο: Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και Όραμα Κοινής Ευημερίας, (συλλογικός τόμος), Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, σ. (103).

³ Μ. Χριστοδούλου, (2013). «Το Θρησκευτικό – Ιδεολογικό Μωσαϊκό στις Χώρες της Μέσης Ανατολής» στο: Αραβική Άνοιξη, (συλλογικός τόμος), Αθήνα, Εκδόσεις Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού & Γενικής Παιδείας. Σελ. (27).

⁴ Kausch I. *Competitive Multipolarity in the Middle East*. IAI Working Papers, No. 14. Ανακτήθηκε την 25/3/2022 από: <https://www.iai.it/en/publicazioni/competitive-multipolarity-middle-east>.

Βόρειας Αφρικής (Middle East North Africa-MENA). Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με τη φιλοδοξία των παγκόσμιων δυνάμεων να διεισδύσουν και να επαναπροσδιορίσουν την στάση τους στην περιοχή, έχει οδηγήσει στη δημιουργία διαφόρων μορφών ανασφάλειας.

Τα γεγονότα της εξεγέρσεων που συνέβησαν στον αραβικό κόσμο το 2011 και η εισβολή των ΗΠΑ στο Ιράκ το 2003 είναι τα δύο καίρια γεγονότα τα οποία συνέβαλαν και είχαν τις επιπτώσεις που οδήγησαν στον μετασχηματισμό της υφιστάμενης μέχρι τότε περιφερειακής τάξης⁵. Η προσέγγιση της Ευρώπης στην περιοχή αυτή, άλλαξε κυρίως λόγω άλλων γεγονότων που την επηρέασαν άμεσα το 2015. Οι τρομοκρατικές επιθέσεις σε διάφορες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες και η προσφυγική κρίση αφύπνισαν τους ηγέτες της ΕΕ, οι οποίοι μέχρι τότε είχαν δώσει ελάχιστη προσοχή στις τεκτονικές αλλαγές στη νότια γειτονιά τους. Μέχρι το 2015 είχε καταστεί σαφές ότι η αστάθεια στη γειτονιά της Ευρώπης θα μπορούσε να θέσει σε κίνδυνο την ελεύθερη κυκλοφορία των ανθρώπων στην ΕΕ. Η άνοδος των αντι-μεταναστευτικών και ισλαμοφοβικών πολιτικών δυνάμεων σε αρκετές ευρωπαϊκές εκλογές έδειξε επίσης ότι οι περιφερειακές συγκρούσεις, κυρίως αυτές στη Συρία και τη Λιβύη, θα άλλαζαν την εσωτερική και περιφερειακή δυναμική στην Ευρώπη.

Οι εσωτερικές πολιτικές τάξεις στις χώρες της MENA έχουν περάσει μια φάση βαθιάς κρίσης μετά τις αραβικές εξεγέρσεις. Από τότε που οι μαζικές διαμαρτυρίες εξαπλώθηκαν από την Τυνησία και την Αίγυπτο σε άλλες χώρες της περιοχής το 2011, μια σειρά ενδογενών τάσεων επηρέασαν τις αλληλένδετες δυνατότητες και λειτουργίες των κρατών, των καθεστώτων και των κοινωνιών, ενώ παράλληλα προκάλεσαν αντιδράσεις από άλλους περιφερειακούς και παγκόσμιους παράγοντες και την ανάμειξη υπερεθνικών δικτύων μη κρατικών φορέων⁶. Με διαφορετικές μορφές και σε διαφορετικό βαθμό από το 2011 στην περιοχή παρατηρείται μια τάση μείωσης των δυνατοτήτων των κρατικών θεσμών να ελέγχουν αποτελεσματικά τα σύνορά τους και να διαχειρίζονται τα εδάφη και τους πληθυσμούς τους.

⁵ R. Del Sarto, H. Malmvig and E. Soler i Lecha (2019) 'Interregnum: The Regional Order in the Middle East and North Africa after 2011', MENARA Final Report, No. 1. Ανακτήθηκε την 5/3/2022 από: http://menaraproject.eu/wp-content/uploads/2019/03/menara_fr_1-1.pdf.

⁶ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

Σε ορισμένες χώρες οι δομές κεντρικής εξουσίας δεν είναι πλέον σε θέση να επιτελέσουν τις διακυβερνητικές λειτουργίες τους όπως: παροχή ασφάλειας, νομιμότητας, πλούτου και ευημερίας στον ίδιο βαθμό που το έκαναν πριν από το 2011. Αυτό ισχύει, για παράδειγμα, για τη Συρία και το Ιράκ, όπου οι παρατεταμένες εξεγέρσεις και ο εμφύλιος πόλεμος έχουν αμφισβητήσει την εδαφική ακεραιότητα των κρατών, με αποτέλεσμα μη κρατικοί φορείς να ανακηρύσσουν κομμάτια και τμήματα της επικράτειας ανεξάρτητα φέουδα. Σε άλλα μέρη, όπως η Λιβύη και η Υεμένη, μια πληθώρα φατριών και κέντρων εξουσίας πέτυχαν να χρησιμοποιήσουν τη διαδικασία ανασυγκρότησης των κρατικών θεσμών ως μέσο για να εξασφαλίσουν τον έλεγχο της εξουσίας και της εξουσίας εις βάρος των ανταγωνιστών τους. Σε αυτά τα μέρη ο έντονος ανταγωνισμός για τον έλεγχο που προκύπτει από την ύπαρξη πολλαπλών ή παράλληλων θεσμών και τις ανταγωνιστικές διεκδικήσεις τους έχει αποδυναμώσει περαιτέρω τους εκκολαπτόμενους κρατικούς θεσμούς.

Σκοπός

Στη παρούσα διπλωματική εργασία, θα γίνει μια προσπάθεια σταχυολόγησης ώστε να αποτυπωθούν:

- α. Πως ξεκίνησε το φαινόμενο των μαζικών εκδηλώσεων που χαρακτηρίστηκε ως «Αραβική Άνοιξη» και έλαβαν χώρα
- β. Το νέο περιβάλλον ασφαλείας που δημιουργήθηκε και υπό το πρίσμα της γεωπολιτικής θεώρησης.
- γ. Τις νέες συστημικές αλλαγές που προέκυψαν τόσο σε παγκόσμιο όσο και σε περιφερειακό επίπεδο.

Η διερεύνηση των παραπάνω θα συμβάλλει στην κατανόηση μιας από τις πιο αξιοσημείωτες γεωπολιτικές εξελίξεις των τελευταίων ετών που υπήρξε στην ευρύτερη περιοχή της Βόρειας Αφρικής και Μέσης Ανατολής και την ανάδυση της πολυπολικότητας στη Μεσόγειο.

Προϋποθέσεις

Το αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας απαιτεί να ληφθούν υπόψη και να καθοριστούν προϋποθέσεις, για τη μελέτη και ανάλυση του τίτλου θέματος. Έτσι για την συνέχεια ανάγνωσης της εργασίας:

- α. Το εξεταζόμενο σύμπλοκο της περιοχής που εξελίχθηκαν τα γεγονότα της

«Αραβικής Άνοιξης», θα περιοριστεί σε αυτό των κρατών που βρίσκονται στην λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου και της Μέσης Ανατολής.

β. Η εστίαση της εργασίας δεν έχει δοθεί στην εξέλιξη των γεγονότων, ως αυτοτελείς ενέργειες, αλλά στις δια-κρατικές μεταβολές. Ως Γεωπολιτικοί παράμετροι που επηρέασαν στις εξελίξεις στην περιοχή θα εκληφθούν ρόλος/στάση των ΗΠΑ, της Ρωσίας και της Κίνας.

γ. Για τον ρόλο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, θα εξεταστούν οι επιπτώσεις αυτών των μεταβολών για το σύνολο των κρατών και όχι μεμονωμένα, για την ανάδειξη της ικανότητά της να διαμορφώνει ή να προσαρμόζεται στις νέες πραγματικότητες.

δ. Ο ρόλος και η συμπεριφορά της Τουρκίας στο νέο περιφερειακό περιβάλλον θα αποτυπωθεί και παράλληλα.

ε. Θα εξετασθεί ο θρησκευτικός παράγοντας μέσω του πολιτικού Ισλάμ που χρησιμοποιήθηκε ως μέσο. Τέλος, θα εξετασθεί ο παράγοντας της ενεργειακής ασφάλειας και των ανταγωνιστών που αναδύονται.

στ. Δεν θα εξετασθεί η κινητικότητα και το προσφυγικό κύμα που προέκυψε, ως επακόλουθο της κατάρρευσης των κρατικών δομών καθώς και η προσπάθεια εδραίωσης του Ισλαμικού Χαλιφάτου ως νέα οντότητα.

Κεφάλαιο Πρώτο

Αραβική Άνοιξη

Αναδρομή

Η αυτοπυρπόληση του Μοχάμεντ Μπουαζίζι, τον Δεκέμβριο του 2010, πυροδότησε γεγονότα που άλλαξαν σημαντικά την πολιτική στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική (MENA). Σε ορισμένες χώρες, οι εκτεταμένες διαδηλώσεις οδήγησαν στην απομάκρυνση των μακροχρόνιων δικτατόρων, όπως ο Ζιν Ελ Αμπιντίν Μπεν Αλί στην Τυνησία και ο Χόσνι Μουμπάρακ στην Αίγυπτο, ενώ σε άλλες, όπως η Συρία, η Υεμένη και η Λιβύη, οι διαδηλώσεις κλιμακώθηκαν σε εκτεταμένη βία μεταξύ ομάδων της αντιπολίτευσης και των κυβερνήσεων.

Το γεγονός αυτό σηματοδότησε την αρχή των αναταραχών που εξαπλώθηκαν από την Τυνησία και την Αίγυπτο σε όλο το χώρο της Εγγύς Ανατολής. Οι εξεγέρσεις είναι μια εξαιρετικά γρήγορη, έντονη και σχεδόν ταυτόχρονη έκρηξη της λαϊκής διαμαρτυρίας κατά απολυταρχικών καθεστώτων. Παρά το γεγονός ότι σε κάθε χώρα διέφεραν τα αιτήματα του εξεγερμένου λαού, ωστόσο τα οικονομικά και πολιτικά αίτια είναι κοινά. Κυριότερα είναι η ταχεία άνοδος των τιμών των τροφίμων και των καυσίμων, η ανεργία, ο Πληθωρισμός, η διαφθορά της εξουσίας, η οικογενειοκρατία και ο αυταρχισμός. Η δυσaréσκεια του αραβικού κόσμου για τον τρόπο αντιμετώπισης των προβλημάτων του από τις πολιτικές ελίτ οδήγησε στην προσωποποίηση του μίσους προς τους ηγέτες και τις οικογένειές τους⁷.

Στη συνέχεια, η αδυναμία των νέων πολιτικά κυρίαρχων δυνάμεων να ανταποκριθούν στις ανάγκες και απαιτήσεις για πολιτική, κοινωνική και οικονομική αλλαγή αλλά και ο απροκάλυπτος αυταρχισμός του πολιτικού Ισλάμ οδήγησαν στην ραγδαία απονομιμοποίηση της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Αίγυπτο και είχαν ως αποτέλεσμα την βίαιη επιστροφή στο «status quo ante». Η «τάξη» στην Αίγυπτο αποκαταστάθηκε στη βάση μιας πλήρως αντιδημοκρατικής διεύθησης που, όμως, ανακούφισε πολλούς περιφερειακούς και παγκόσμιους δρώντες, αλλά την ίδια στιγμή χειραφέτησε στη χρήση κτηνώδους βίας άλλους μη κρατικούς παράγοντες⁸.

⁷ Μ. Χριστοδούλου, (2013). «Το Θρησκευτικό – Ιδεολογικό Μωσαϊκό στις Χώρες της Μέσης Ανατολής» στο: *Αραβική Άνοιξη, (συλλογικός τόμος)*, Αθήνα, Εκδόσεις Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού & Γενικής Παιδείας. Σελ. (27).

⁸ Κ. Υφαντής, (2017). «Γεωπολιτική, δημοκρατία και Αραβική Άνοιξη» στο: *Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και Όραμα Κοινής Ευημερίας*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, σ. (103).

Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, όπως το Facebook, το Twitter, το YouTube και τα κινητά τηλέφωνα, διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διάδοση πληροφοριών και αποτέλεσαν εργαλείο κινητοποίησης για την υλοποίηση των συγκεντρώσεων των διαδηλωτών σε ολόκληρη την περιοχή της MENA, στις αρχές της δεκαετίας του 2010⁹. Οι εικόνες των τυνησιακών διαδηλώσεων κατά των κοινωνικών και οικονομικών ανισοτήτων και της καταπίεσης του λαού από το καθεστώς, οι οποίες διαμοιράστηκαν ευρέως στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης και μέσω συσκευών κινητής τηλεφωνίας, ενέπνευσαν και δημιούργησαν αντικυβερνητικούς διαδηλωτές σε άλλες χώρες της περιοχής. Τα αυταρχικά καθεστώτα συχνά διέκοψαν την πρόσβαση στο Διαδίκτυο για να καταστείλουν τις διαδηλώσεις, χωρίς επιτυχία.

Παρόλο που η ψηφιακή τεχνολογία υπήρξε ένα ισχυρό εργαλείο για την πολιτική και κοινωνική κινητοποίηση, αυτή η ταραχώδης και χαοτική δεκαετία στον αραβικό κόσμο έδειξε ότι καμία πραγματική αλλαγή δεν θα συμβεί αν τα καταπιεστικά καθεστώτα είναι περισσότερο αποφασισμένα να σκοτώνουν τους πολίτες τους παρά να κάνουν οποιονδήποτε συμβιβασμό. Αν πριν από το 2011 οι αυταρχικές κυβερνήσεις δεν είχαν κατανοήσει πλήρως πώς να χρησιμοποιούν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μέχρι το τέλος της δεκαετίας έχουν κάνει επιδέξια χρήση των ψηφιακών μέσων, με διεξαγωγή παραπληροφόρησης και προπαγάνδας για τη διατήρηση του ελέγχου. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έγιναν δίκοπο μαχαίρι για τις δυνάμεις που επιδιώκουν τη θετική αλλαγή και τη διατήρηση του «status quo»¹⁰.

Επιπρόσθετα, η περιοχή της MENA, είναι μία από τις πιο ευάλωτες περιοχές του κόσμου στην κλιματική αλλαγή. Η έλλειψη νερού, η ξηρασία, η ερημοποίηση, οι ακραίες καιρικές συνθήκες έχουν ήδη καταδείξει την κλιματική πορεία της περιοχής κατά τη διάρκεια αυτής της δεκαετίας. Η κλιματική αλλαγή ήταν ένας από τους παράγοντες που συνέβαλαν στην Αραβική Άνοιξη. Οι αποτυχίες των καλλιεργειών, οι ελλείψεις τροφίμων και οι υψηλότερες τιμές των τροφίμων επιδείνωσαν τις συνθήκες διαβίωσης των μαζών, αναγκάζοντας πολλούς από αυτούς να μετακινηθούν εντός και εκτός των συνόρων των χωρών τους για την αναζήτηση μιας καλύτερης ζωής.

⁹ The Arab Spring and Its Aftermath: A Review of the Decade. Ανακτήθηκε την 4/3/2022 από: <https://insidearabia.com/the-arab-spring-and-its-aftermath-a-review-of-the-decade/>.

¹⁰ Ο.Π

Σύμφωνα με μελέτη¹¹ που δημοσιεύθηκε στο περιοδικό Global Environmental Change, υπήρξε ισχυρή σύνδεση μεταξύ της κλιματικής αλλαγής και των συγκρούσεων στη MENA μεταξύ 2010 και 2012. Για παράδειγμα, οι σοβαρές ξηρασίες στη Συρία μεταξύ 2006 και 2011 αποδεκάτισαν τη γεωργία και προκάλεσαν μεγάλη μετανάστευση αγροτών στις πόλεις. Ο ανταγωνισμός για τους σπάνιους πόρους επιδείνωσε τις συνθήκες διαβίωσης των Σύρων, οι οποίοι άρχισαν να απαιτούν αλλαγή από την κυβέρνησή τους. Οι επακόλουθες διαμαρτυρίες κατά της διαφθοράς, της φτώχειας και της αυταρχικής διακυβέρνησης του προέδρου Μπασάρ αλ Άσαντ, ξεκίνησαν έναν από τους πιο βίαιους εμφυλίους πολέμους του 21ου αιώνα, ο οποίος συνεχίζεται μέχρι σήμερα. Τα τελευταία χρόνια, οι ελλείψεις ενέργειας υπό συνθήκες ακραίας ζέστης προκάλεσαν μαζικές αναταραχές¹² στο Ιράκ και την Αίγυπτο.

Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό της τελευταίας δεκαετίας ήταν η έκρηξη ενός προσφυγικού κύματος με παγκόσμιες διαστάσεις. Στο τέλος της δεκαετίας, οι πρόσφυγες ήταν περισσότεροι από ό,τι μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου. Ο συριακός πόλεμος δημιούργησε μερικές από τις χειρότερες προσφυγικές κρίσεις στον κόσμο. Σχεδόν 6 εκατομμύρια Σύριοι¹³ εγκατέλειψαν τη χώρα τους από το 2011 και πάνω από 6 εκατομμύρια παραμένουν εσωτερικά εκτοπισμένοι. Ο Λίβανος, η Τουρκία και η Ιορδανία δέχθηκαν τον μεγαλύτερο αριθμό προσφύγων¹⁴ από τη Συρία σε σχέση με τον πληθυσμό τους. Επιπλέον, ο Λίβανος και η Ιορδανία φιλοξενούν περισσότερους από 2 εκατομμύρια Παλαιστίνιους πρόσφυγες. Οι πρόσφυγες εξακολουθούν να ασκούν πίεση στην κοινωνική και οικονομική σταθερότητα αυτών των τριών χωρών.

Τα επακόλουθα της Αραβικής Άνοιξης εξακολουθούν να εκτυλίσσονται, αλλά οι υψηλές προσδοκίες για εκδημοκρατισμό και κοινωνική δικαιοσύνη φαίνεται να μην εκπληρώνονται σε μεγάλο βαθμό και παραμένουν σημαντικά ερωτήματα σχετικά με την κοινή γνώμη για τα γεγονότα αυτά. Δέκα χρόνια από την έναρξη των διαδηλώσεων, εξακολουθούν να υπάρχουν ερωτήματα για το πώς βλέπουν οι απλοί άνθρωποι στη Μέση Ανατολή τη διαδικασία της Αραβικής Άνοιξης. Ποιοι ήταν οι στόχοι των διαδηλώσεων και

¹¹Global Environmental Change. Ανακτήθηκε την 24/3/2022 από: <https://www.reuters.com/article/us-climatechange-conflict-arabspring/climate-stress-drove-wave-of-arab-springrefugees-researchers-idUSKCN1PH23B>

¹² Ανακτήθηκε την 24/3/2022 από: <https://thinkprogress.org/extreme-heat-leads-to-deaths-protests-in-the-middle-east-cfdb5faf7cef/>

¹³UN. Ανακτήθηκε την 25/3/2022 από: <https://www.unrefugees.org/news/syria-refugee-crisis-explained/>

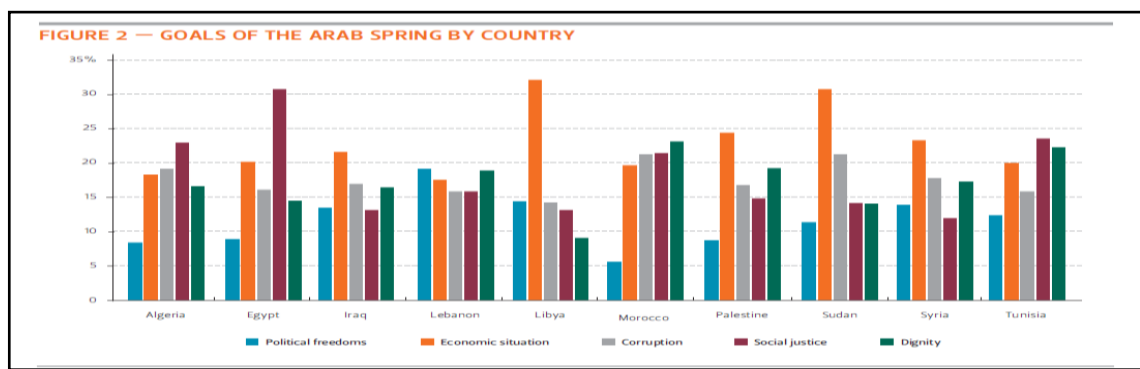
¹⁴Ανακτήθηκε την 24/3/2022 από: <https://www.weforum.org/agenda/2019/03/mena-countries-in-the-middle-east-have-the-highest-proportion-of-refugees-in-the-world/>

πως επιτεύχθηκαν¹⁵; Ποιος ωφελήθηκε από αυτή τη διαδικασία και ποιος στον τρόπο με τον οποίο οι ερωτηθέντες βλέπουν την Αραβική Άνοιξη. Ενώ σε έναν μικρό αριθμό χωρών παρατηρήθηκε βελτίωση των δημοκρατικών συνθηκών, οι περισσότερες βλέπουν την κοινωνική δικαιοσύνη και την οικονομική βελτίωση ως μακρινές υποσχέσεις που παραμένουν ανεκπλήρωτες.

Πρόσφατη έρευνα που έγινε σε 10 αραβικά κράτη (Αλγερία, Μαρόκο, Λιβύη, Τυνησία, Αίγυπτος, Σουδάν, Ιράκ, Συρία, Λίβανος και Παλαιστινιακά Εδάφη), για τη μέτρηση της κοινής γνώμης, απέναντι στις διαδηλώσεις της Αραβικής Άνοιξης και την επίτευξη των στόχων της. Η έρευνα από το «Rice University’s Baker Institute for Public Policy», διαδικτυακά σε συνολικά 8,501 συμμετέχοντες, κατά το χρονικό διάστημα Μαΐου - Ιουνίου 2018.

Τα αποτελέσματα της έρευνας κατέδειξαν ότι η Αραβική Άνοιξη ως κοινωνικό φαινόμενο:

α. απέτυχε να αποδώσει αυτό που πολλοί στην περιοχή ήλπιζαν ότι θα έκαναν. Ενώ οι διαμαρτυρίες έφεραν περισσότερες πολιτικές ελευθερίες σε μερικά έθνη, οι ερωτηθέντες στις περισσότερες χώρες δεν πίστευαν ότι οι διαδηλώσεις οδήγησαν σε σημαντικά επίπεδα βελτίωσης των οικονομικών ή πολιτικών συνθηκών. Η συντριπτική πλειοψηφία των ερωτηθέντων σε κάθε χώρα πιστεύει ότι οι ελίτ επωφελήθηκε δυσανάλογα από τις Αραβική Άνοιξη εις βάρος της μεσαίας τάξης και των κατώτερων τάξεων.

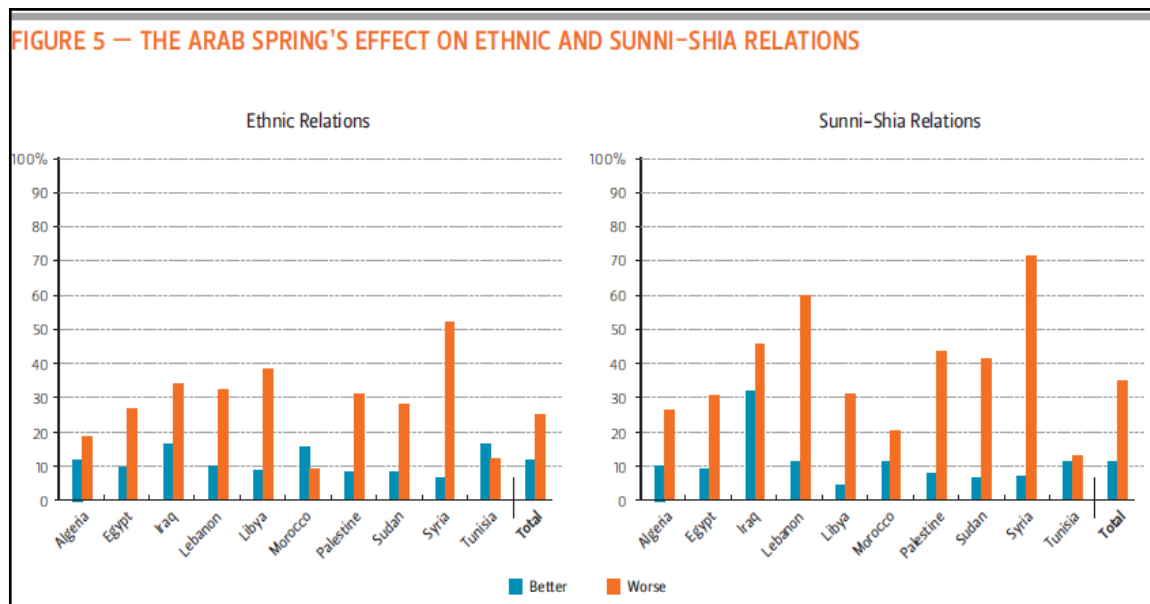

Γράφημα 1: Απαντήσεις στο ερώτημα ποιοι ήταν οι κυριότεροι στόχοι της «Αραβικής Άνοιξης»¹⁶

¹⁵ Yildirim, A.Kadir, and Meredith McCain. *The Aftermath of the Arab Spring Protests: What a Public Opinion Survey Tells Us*. Policy brief no. 03.21.19. Rice University’s Baker Institute for Public Policy, Houston, Texas. Ανακτήθηκε την 4/3/2022: <https://www.bakerinstitute.org/research/arab-spring-aftermath/>.

¹⁶ Πηγή Γραφήματος Yildirim, A.Kadir, and Meredith McCain. *The Aftermath of the Arab Spring Protests: What a Public Opinion Survey Tells Us*. Policy brief no. 03.21.19. Rice University’s Baker Institute for Public Policy, Houston, Texas. Ανακτήθηκε την 4/3/2022: <https://www.bakerinstitute.org/research/arab-spring-aftermath/>.

β. Ομοίως, οι αντιλήψεις για το ποιες θρησκευτικές ομάδες επωφελήθηκαν από την Αραβική Άνοιξη ενίσχυσαν τις επικρατούσες προκαταλήψεις κατά ορισμένων θρησκευτικών ομάδων, ιδίως τους σίτες και τους Εβραίους. Αυτές οι απόψεις υποστηρίχθηκαν από μια αναδυόμενη συναίνεση ότι οι εθνο-θρησκευτικές εντάσεις επιδεινώθηκαν σε ολόκληρη την περιοχή. Ενώ τα καθεστώτα στην περιοχή έκαναν περιορισμένες μεταρρυθμίσεις, σε απάντηση στις νέες συνθήκες της μετά-αραβικής Άνοιξης, οι αλλαγές αυτές εμφανίζεται να μην υλοποιούνται. Για παράδειγμα, ορισμένοι έθνη γνώρισαν βελτιώσεις στα μέσα μαζικής ενημέρωσης ελευθερία, την πολιτική έκφραση ή τις γυναίκες. Άλλα δικαιώματα, παρέμειναν στάσιμα ή υποχώρησαν σε αυτούς τους τομείς. Ωστόσο, η επιπτώσεις της έλλειψης αλλαγής από την προ της Αραβικής Άνοιξης κατάσταση και τις αντιλήψεις για το ποιος ωφελήθηκε ή όχι από την Αραβική Άνοιξη, περιέχουν τους σπόρους μελλοντικής αστάθειας για την περιοχή.

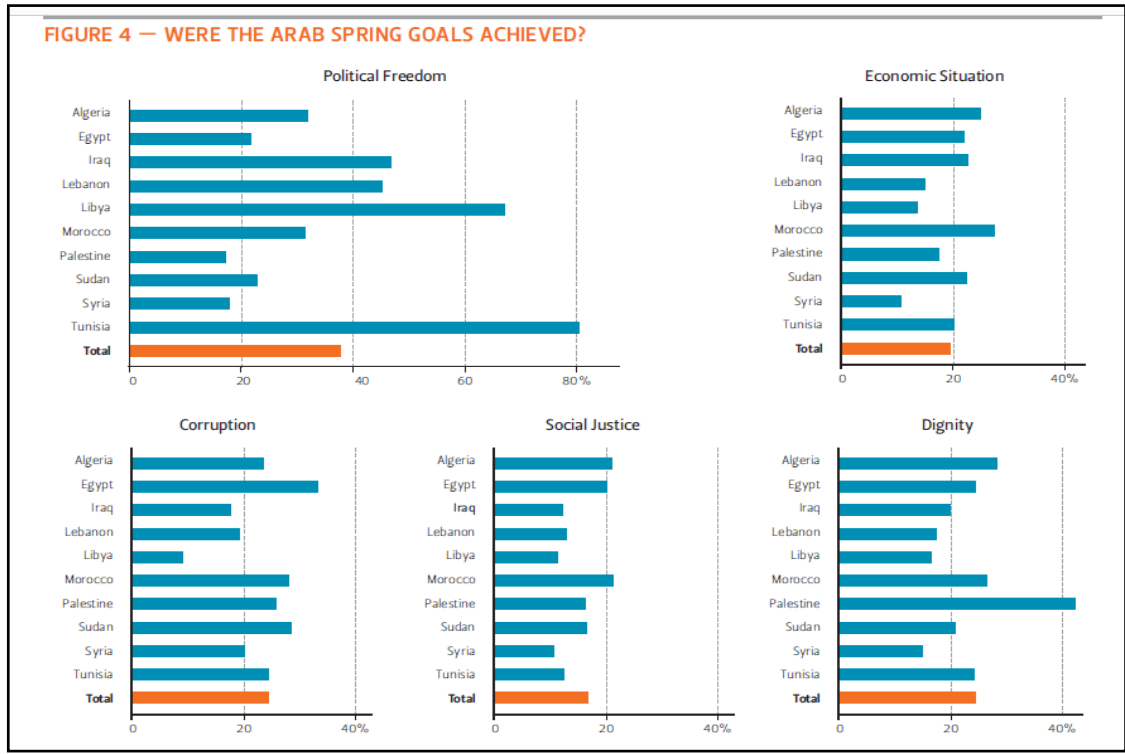

Γράφημα 2: Απαντήσεις στο ερώτημα επίδρασης της «Αραβικής Άνοιξης»¹⁷ στο θρησκευτικό-εθνοτικό τομέα

γ. Οι ενδείξεις της διάχυτης απογοήτευσης σε ολόκληρη την περιοχή δημιουργεί σαφείς πολιτικές συνέπειες. Τα οικονομικά προβλήματα πρέπει να αντιμετωπιστούν. Το πρόβλημα της ανεργίας των νέων και της διάχυτης διαφθορά υπονομεύουν την υπόσχεση της μακροπρόθεσμης οικονομικών μεταρρυθμιστικών προγραμμάτων που πολλοί κυβερνήσεις σε όλη την περιοχή ανακοίνωσαν και άρχισαν να εφαρμόζουν. Η έλλειψη οικονομικής διαφοροποίησης και ανάπτυξης στις περισσότερες

¹⁷ Ο.π.

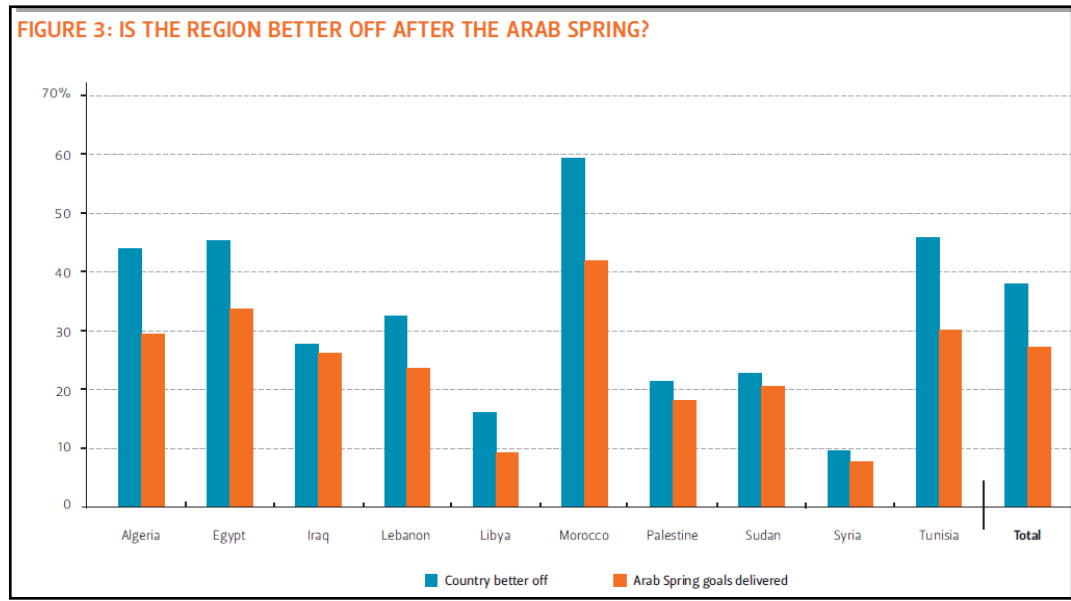
από τα έθνη που συμμετείχαν στην έρευνα θα συνεχιστεί να αφήσει τη δημογραφική "μάζα της νεολαίας" χωρίς την ευκαιρία για οικονομικής προόδου. Επιπλέον, η υψηλή επίπεδα διαφθοράς μεταξύ των πολιτικών ελίτ μπορεί να επιδεινώσει τη μεσαία και κατώτερη τάξη συνειδητοποίηση του οικονομικού τους αποκλεισμού.

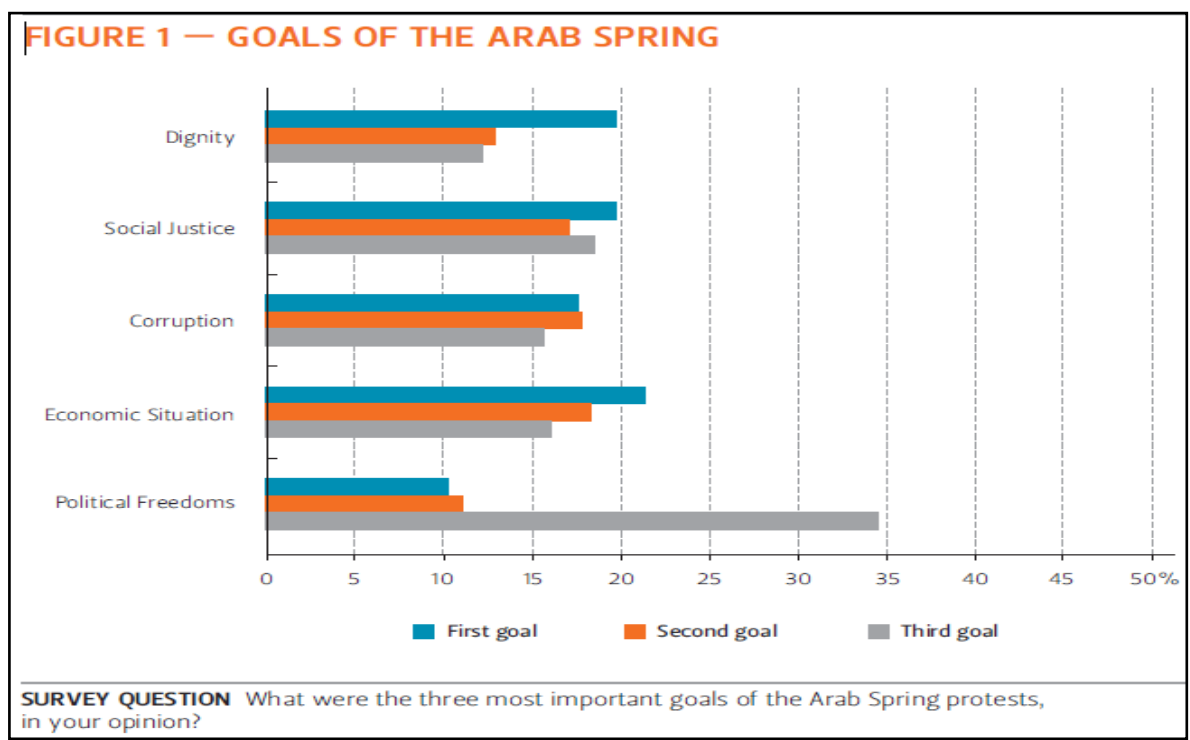
Γράφημα 3: Απαντήσεις στο ερώτημα βαθμού επιτυχίας της «Αραβική Άνοιξη»¹⁸ κατά τομέα κοινωνικών διαστάσεων

Αυτή η αίσθηση απογοήτευσης για τον τρόπο με τον οποίο η αραβική Άνοιξη είναι πολύ πιθανό να οδηγήσει σε να υποδαυλίσει μεγαλύτερα επίπεδα ανταγωνισμού στα υφιστάμενα καθεστώτα. Η διαδικασία της Αραβικής Άνοιξης ξεκίνησε να καταρρίπτει το υπόδειγμα του ενιαίου έθνους-κράτους που αναπτύχθηκε. Οι Εθνο-θρησκευτικές μειονότητες, ωστόσο, έχουν όλο και περισσότερο περιθωριοποιηθεί με την πάροδο του χρόνου, μετά τις διαμαρτυρίες της Αραβικής Άνοιξης μόνο ενίσχυσε τις προκαταλήψεις αυτών των μειονοτήτων.

¹⁸ Πηγή Γραφήματος Yildirim, A.Kadir, and Meredith McCain. *The Aftermath of the Arab Spring Protests: What a Public Opinion Survey Tells Us*. Policy brief no. 03.21.19. Rice University's Baker Institute for Public Policy, Houston, Texas. Ανακτήθηκε την 4/3/2022: <https://www.bakerinstitute.org/research/arab-spring-aftermath/>.

Γράφημα 4: Απαντήσεις στο ερώτημα ποια είναι η κατάσταση της περιοχής τους μετά την «Αραβική Άνοιξη»¹⁹

Γράφημα 5: Απαντήσεις στο ερώτημα εάν η «Αραβική Άνοιξη» πέτυχε τους στόχους της²⁰

Η αδυναμία εκδημοκρατισμού, η αντοχή των παλαιών αυταρχικών καθεστώτων, οι ενδο-αραβικοί ανταγωνισμοί και τελικά η ενθάρρυνση του θρησκευτικού σεχταρισμού για

¹⁹ Ο.π.

²⁰ Πηγή Γραφήματος Yildirim, A.Kadir, and Meredith McCain. *The Aftermath of the Arab Spring Protests: What a Public Opinion Survey Tells Us*. Policy brief no. 03.21.19. Rice University's Baker Institute for Public Policy, Houston, Texas. Ανακτήθηκε την 4/3/2022: <https://www.bakerinstitute.org/research/arab-spring-aftermath/>.

την εξυπηρέτηση γεωπολιτικών στόχων και επιδιώξεων, εξουθένωσε τις παλαιές δομές ασφάλειας στην περιοχή της ευρύτερης Μέσης Ανατολής και της Μεσογείου. Οι παλαιοί πυλώνες κατέρρευσαν, ενώ ο βασικός χορηγός τους, οι ΗΠΑ, είδε την επιρροή του να υποχωρεί, ενώ συνολικά η Δύση δεν έχει σχέδιο για το μέλλον της περιοχής. Το στρατηγικό πεδίο είναι εξαιρετικά ρευστό. Το κενό που δημιουργήθηκε προσπαθούν να το καλύψουν δρώντες που δεν ελέγχονται, οι οποίοι ίσως έχουν πλήξει ανεπανόρθωτα την εθνική ενότητα κρατών της περιοχής, ακυρώνοντας περαιτέρω τις όποιες προοπτικές εκδημοκρατισμού. Οι συνέπειες της χωρίς όρια άσκησης βίας θα σημαδέψει την κοινωνική φυσιογνωμία της περιοχής για πολλά χρόνια²¹.

²¹ Κ. Υφαντής, (2017). «Γεωπολιτική, δημοκρατία και Αραβική Άνοιξη» στο: Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και Όραμα Κοινής Ευημερίας, (συλλογικός τόμος), Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, σ. (112).

Κεφάλαιο Δεύτερο Γεωπολιτικές προκλήσεις

Για πολλούς αιώνες οι ευρωπαϊκές αυτοκρατορικές δυνάμεις ανταγωνίζονταν για να επεκτείνουν την επιρροή τους στη Βόρεια Αφρική και τη Μέση Ανατολή και μέχρι τα μέσα του 20ού αιώνα η περιοχή είχε γίνει ένα δευτερεύον αλλά ακόμα σημαντικό πεδίο αντιπαράθεσης μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και της Σοβιετικής Ένωσης. Πιο πρόσφατα, η περιοχή υπήρξε επίσης ένα από τα θέατρα όπου η Ουάσινγκτον πρόβαλε τη δυναμικά την ισχύ της. Η επέμβαση των ΗΠΑ στο Ιράκ αντιπροσώπευε το αποκορύφωμα της παγκόσμιας ηγεμονίας των ΗΠΑ. Αυτό που είναι νέο μετά το 2011 είναι η διαφοροποίηση των παγκόσμιων δυνάμεων που στοχεύουν να προβάσουν την επιρροή τους στη συγκεκριμένη περιοχή, μία από τις συνέπειες της οποίας μπορεί να είναι η αυξημένη αυτονομία των ίδιων των χωρών της MENA²².

Πέραν της γεω-στρατηγικής θέσης που κατέχει, η περιοχή της MENA, κατά τη διάρκεια του ψυχρού πολέμου αποτελούσε μια περιοχή υψηλού ενδιαφέροντος για τις ΗΠΑ και κατ'επέκταση για το NATO, ως το ανατολικό προπύργιο έναντι του Συμφώνου της Βαρσοβίας. Άμα τη λήξη αυτού, το ενδιαφέρον της εξωτερικής πολιτικής των ΗΠΑ στράφηκε ανατολικά προς τον κυριότερο ανταγωνιστή της, την Κίνα, δημιουργώντας έτσι ένα «κενό ισχύος» στην ευρύτερη περιοχή. Το γεγονός αυτό συνδυαστικά με τις εντάσεις που προκλήθηκαν από το ξέσπασμα της «Αραβικής Άνοιξης» στην περιοχή, έδρασε καταλυτικά για περαιτέρω αποκλιμάκωση και αποσταθεροποίηση της, δημιουργώντας νέους ανταγωνισμούς και συγκρούσεις²³. Επιπλέον, αυτό είχε ως συνέπεια να αποτελέσει μια νέα απειλή ανασφάλειας όχι μόνο για χώρες της Μεσογείου αλλά και για την ίδια την ΕΕ, λόγω των μεταναστευτικών ροών που προκλήθηκαν καθώς και από τη δραστηριοποίηση εξτρεμιστικών τρομοκρατικών οργανώσεων, ειδικότερα τα αίτια της αστάθειας στην περιοχή.

Μια από τις πιο αξιοσημείωτες γεωπολιτικές εξελίξεις των τελευταίων ετών, υπήρξε η ανάδυση της πολυπολικότητας στη Μεσόγειο. Η σταδιακή έλλειψη ενδιαφέροντος των ΗΠΑ στην περιοχή και η επικέντρωση τους προς άλλες περιοχές, παράλληλα με την εμφανή αδυναμία της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) να διαμορφώσει

²² H. Malmvig, 'Does the Middle East Still Play to the Tunes of Global Powers?' Al Jazeera report, 9 October 2018. Ανακτήθηκε την 18/3/2022 από: <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2018/10/middle-east-play-tunes-global-powers-181009084522041.html>.

²³ Στέργιος Μπαμπανάσης Αθανάσιος Πλατιάς και Ιωάννης Σεϊμένης, (2018). *Οι Γεωστρατηγικές Αλλαγές Στη Μεσόγειο και οι Επιπτώσεις τους*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ.(69-83).

κατάλληλες πολιτικές, δημιούργησε ένα κενό που για την κάλυψη του προσέλκυσε αναπόφευκτα άλλες δυνάμεις. Παρά το γεγονός ότι η Ουάσινγκτον δεν είχε συγκεκριμένη στρατηγική στη Μεσόγειο, αποτελούσε ουσιαστικά τη δύναμη που διαμόρφωνε την τάξη πραγμάτων για περισσότερα από διακόσια χρόνια. Από το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, οι ΗΠΑ υπήρξαν αδιαμφισβήτητα η κυρίαρχη στρατιωτική δύναμη στην περιοχή. Η μονοπολικότητα αυτή στη Μεσόγειο, μεταφράστηκε σε ένα είδος εξ ορισμού κυριαρχίας λόγω της έλλειψης ανταγωνιστών. Η Ευρώπη ήταν ο κορυφαίος οικονομικός εταίρος για τις χώρες της νότιας Μεσογείου, αλλά δεν υπήρξε ποτέ γεωπολιτικός ανταγωνιστής. Σε αυτό το πλαίσιο, οι επαναστάσεις της Αραβικής Άνοιξης αποτέλεσαν σημείο καμπής για την επιστροφή της πολυπολικότητας.

Ανταγωνισμοί Μεγάλων δυνάμεων

Οι ΗΠΑ παραμένουν ο πιο ισχυρός παγκόσμιος παράγοντας, αλλά η επιρροή και οι φιλοδοξίες τους στην περιοχή αυτή θεωρείται ότι υποχωρούν. Αυτό οφείλεται σε διαρθρωτικούς παράγοντες, όπως το γεγονός ότι οι Ηνωμένες Πολιτείες εξαρτώνται λιγότερο από το πετρέλαιο που παράγεται στην περιοχή, σε αντικρουόμενες προτεραιότητες (η Ασία και όχι η Μέση Ανατολή είναι η περιοχή όπου τα συμφέροντα των ΗΠΑ έχουν εστιασθεί), και σε περιστασιακούς παράγοντες, όπως η απογοήτευση που ακολούθησε μετά την εισβολή στο Ιράκ το 2003 και η διάβρωση της εμπιστοσύνης μεταξύ των Ηνωμένων Πολιτειών και των παραδοσιακών συμμάχων τους. Ωστόσο, οι δεσμοί με το Ισραήλ και η εχθρότητα απέναντι στο Ιράν εξακολουθούν να αποτελούν ισχυρούς πόλους ενδιαφέροντος για τις ΗΠΑ στη γεωπολιτική της Μέσης Ανατολής²⁴. Αντιθέτως, οι Ηνωμένες Πολιτείες διαδραματίζουν δευτερεύοντα ρόλο στην περιοχή του Μαγκρέμπ, όπως επιβεβαιώθηκε κατά τη διάρκεια του εμφυλίου πολέμου στη Λιβύη, όταν δύο ευρωπαϊκοί παράγοντες, το Ηνωμένο Βασίλειο και η Γαλλία, είχαν τον πρώτο λόγο.

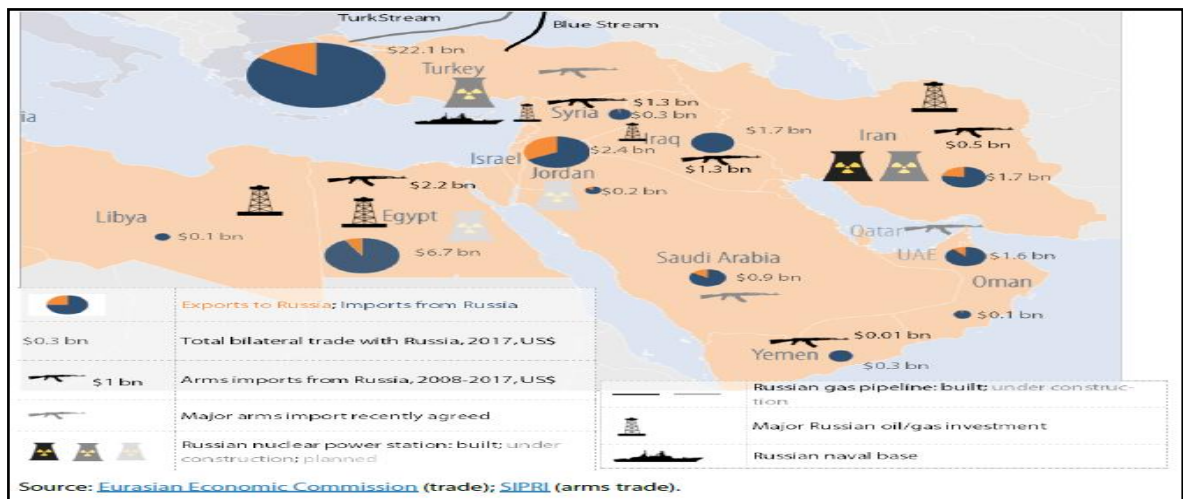
Ενώ μπορεί να υπήρξε κάποιος ανταγωνισμός μεταξύ της ΕΕ και των Ηνωμένων Πολιτειών όσον αφορά τα εμπορικά και επενδυτικά συμφέροντα στην περιοχή, η ΕΕ πάντα καλωσόριζε μια ισχυρή παρουσία των ΗΠΑ στην περιοχή της Μεσογείου, άμεσα ή μέσω του ΝΑΤΟ. Οι Ηνωμένες Πολιτείες θεωρούνταν γενικά σε αυτό και σε πολλά άλλα μέτωπα ως πάροχος ασφάλειας και η αντιληπτή υποχώρησή τους εκλαμβάνονταν ως

²⁴ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

μήνυμα ότι η ΕΕ θα κληθεί να εντείνει τη δέσμευσή της στην περιοχή. Μία από τις ιδιαιτερότητες της αντίληψης της ΕΕ για το φαινόμενο αυτό είναι η αυξανόμενη ανησυχία για την προσπάθεια της Ρωσίας να καλύψει ορισμένα από τα κενά που άφησαν οι Ηνωμένες Πολιτείες. Όσο η πολιτική της Ρωσίας στη Μέση Ανατολή θεωρείται στις Βρυξέλλες και σε άλλες ευρωπαϊκές πρωτεύουσες ως μέσο για την επιδίωξη των γεωστρατηγικών της συμφερόντων σε παγκόσμια κλίμακα, αυτό θα ωθήσει ορισμένους παράγοντες στην Ευρώπη, όπως η Πολωνία και οι βαλτικές δημοκρατίες, οι οποίες δεν ενδιαφέρονταν ιδιαίτερα για την περιοχή αυτή, να της αφιερώσουν μεγαλύτερη προσοχή²⁵.

Ρωσία

Από την πλευρά της, η Ρωσία, τα τελευταία χρόνια επανακάμπτει στην Ανατολική Μεσόγειο, μετά και την ενσωμάτωση της Κριμαίας (βάση του Ρωσικού στόλου), τόσο οικονομικά, όσο και στρατιωτικά μέσω είτε της άμεσης στρατιωτικής εμπλοκής στον εμφύλιο πόλεμο της Συρίας είτε έμμεσα μέσω αντιπροσώπων στην συνεχιζόμενη κρίση της Λιβύης. Η επιτυχής εμπλοκή της Ρωσίας στη Συρία, έδωσε επίσης νέα ώθηση στις σχέσεις της με τις υπόλοιπες χώρες της ευρύτερης περιοχής. Ενίσχυσε περαιτέρω την επιρροή της ευρύτερα περιοχή, κάνοντας χρήση των κλάδων της ενεργειακής και οικονομικής συνεργασίας για την προώθηση και γεωπολιτικών συμφερόντων²⁶.

Χάρτης 1: Οικονομικό και στρατιωτικό αποτύπωμα Ρωσίας στην περιοχή της Ανατ. Μεσογείου²⁷

²⁵ N. De Pedro and F. Ghilès, War in Peacetime. Russia's Strategy on NATO's Eastern and Southern Flanks, CIDOB, Barcelona, November 2017, Ανακτήθηκε την 18/3/2022 από: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/monographs/monographs/war_in_peacetime_russia_s_strategy_on_nato_s_eastern_and_southern_flanks.

²⁶ Martin Russell, Russia in the Middle East From side lines to centre stage, European Parliamentary Research Service (Brussels, 2018). Διαθέσιμο την 2/2/2022 από: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2018\)630293](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2018)630293).

²⁷ Πηγή Χάρτη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630293/EPRS_BRI\(2018\)630293_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/630293/EPRS_BRI(2018)630293_EN.pdf). Ανακτήθηκε την: 4/3/2022.

Ιστορικά, ένα κρίσιμο στοιχείο που διέπει τη ρωσική προσέγγιση στην περιοχή ήταν η εμμονή της να έχει πρόσβαση στις λεγόμενες θερμές θάλασσες. Η πρόσβαση στη Μεσόγειο, από αυτή την άποψη, θεωρούνταν πάντα επιτακτικός στρατηγικός στόχος. Φυσικό αποτέλεσμα αυτής της γεωστρατηγικής αναγκαιότητας, υπήρξε κρίσιμη και η απαιτούμενη σχέση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία αρχικά και τη Δημοκρατική Τουρκία αργότερα, προκειμένου να διατηρεί κάποια επιρροή στην Τουρκία. Στην αρχή της προεδρίας του Πούτιν (2000-2008), η Ρωσία είχε πολύ μικρή επιρροή στη Μέση Ανατολή. Εκείνα τα χρόνια, οι προτεραιότητες του ήταν πρωτίστως στραμμένες στο εσωτερικό, καθώς επικεντρώθηκε κυρίως στην αναδιάρθρωση και συσπείρωση του κράτους και τον τερματισμό των φυγόκεντρων δυνάμεων που έφεραν τη χώρα στο χείλος της διάλυσης τη δεκαετία του 1990. Η Ρωσία παρέμεινε ως επί το πλείστον παθητική την εποχή των λεγόμενων έγχρωμων επαναστάσεων που εκτεινόταν σε ολόκληρη την Ευρασία. Η στάση αυτή άρχισε να αλλάζει, όπως φάνηκε εμφανώς από την επέμβαση της Ρωσίας στη Γεωργία το 2008. Οι αντιδράσεις του ΝΑΤΟ και της ΕΕ σε αυτή την ενέργεια της Ρωσίας ήταν αδύναμες και η Μόσχα έγινε όλο και πιο διεκδικητική, με στόχο να αποκτήσει εκ νέου εκείνο το καθεστώς και την επιρροή που έχασε στο χάος της δεκαετίας του 1990. Ο αντίκτυπος αυτής της σύγκρουσης υποτιμήθηκε σε μεγάλο βαθμό, όχι μόνο εκείνη τη στιγμή αλλά και τους επόμενους μήνες. Αντιθέτως, προανήγγειλε μια σημαντική μετάβαση στη διεθνή πολιτική, καθώς η σύγκρουση των πέντε ημερών του Αυγούστου «προανήγγειλε την επιστροφή της πολιτικής των μεγάλων δυνάμεων και το τέλος της μεταψυχροπολεμικής περιόδου»²⁸».

Στη συνέχεια, η έμφαση στην εξωτερική πολιτική άρχισε να γίνεται πιο έντονη. Η εμπλοκή στη Μεσόγειο υπήρξε κάθε άλλο παρά ιδεολογική²⁹. Αυτός ο πραγματισμός μετατράπηκε σε δύο κύριες τάσεις: την ανάκτηση των χρεών από τις περιφερειακές χώρες και, όταν αυτό δεν ήταν δυνατό, τη μετατροπή αυτών των χρεών σε ευκαιρίες οικονομικής διείσδυσης και την ενίσχυση των σχέσεων με όλους τους παράγοντες της περιοχής, έχοντας τη δυνατότητα να εμβαθύνει τους δεσμούς με αντίπαλες χώρες, όπως δείχνουν οι ρωσικές σχέσεις με την Αλγερία και το Μαρόκο.

Αυτή η νεοαποκτηθείσα αυτοπεποίθηση γινόταν όλο και πιο εμφανής όσο περνούσαν τα χρόνια. Έφερε τη Ρωσία να προβεί σε αρκετές τολμηρές διπλωματικές

²⁸ Michael Kofman, 'The August War, Ten Years On: A Retrospective on the Russo-Georgian War' (War on the Rocks, 17 August 2018). Available online

²⁹ Ilya Bourtnan, 'Putin and Russia's Middle Eastern Policy', Middle East Review of International Affairs (MERIA) 10, no. 2 (2006): 1.

κινήσεις, οι οποίες θα είχαν βαθύτατο αντίκτυπο στη γεωπολιτική αρχιτεκτονική της Μεσογείου. Από αυτή την άποψη, η ρωσική παρέμβαση στην Ουκρανία το 2014, στη Συρία το 2015 και στη Λιβύη το 2016³⁰ αποτελούν μέρος της ίδιας, αλληλένδετης, προσέγγισης. Η Ρωσία εμπλέκεται επίσης στην περιοχή ως εργαλείο ανταγωνισμού με τις δυτικές δυνάμεις, ενώ κυριαρχείται από ευρύτερες εκτιμήσεις σχετικά με την επιβίωση και τις σχέσεις με την Ευρώπη.

Σε όλες αυτές τις περιπτώσεις, η Ρωσία συνειδητοποίησε ότι οι ΗΠΑ και οι ευρωπαϊκές χώρες δεν θα επενέβαιναν, οπότε το πολιτικό και οικονομικό κόστος της επέμβασης θα ήταν πιο διαχειρίσιμο, δεδομένων των περιορισμένων πόρων της. Υπάρχει μια αυστηρή λογική σε αυτή την προσέγγιση: Η Ρωσία επεμβαίνει μόνο εκεί όπου βρίσκει κενά για να καλύψει. Στρατιωτικά, όπως στη Συρία και τη Λιβύη, αλλά και οικονομικά, ειδικά αν η επένδυση δεν είναι πολύ σημαντική, όπως στην περίπτωση της ρωσικής επένδυσης σε ένα διωλιστήριο στο Μαρόκο.

Κίνα

Η Κίνα από την άλλη πλευρά, με την οικονομική ανάπτυξη που έχει πετύχει (κατατάσσεται πλέον στην δεύτερη θέση³¹ από πλευράς οικονομικής ισχύος ελέγχοντας το 16,38% του παγκόσμιου ακαθάριστου εισοδήματος), η απρόσκοπτη διεξαγωγή του εμπορίου είτε μέσω των «θαλάσσιου δρόμου του μεταξιού» που διέρχεται από τη διώρυγα του Σουέζ, είτε μέσω χρήσης του «χερσαίου δρόμου του μεταξιού» (BRI), αποτελεί ζήτημα ζωτικής σημασίας για την διευκόλυνση του εμπορίου μεταξύ Κίνας και Ευρώπης³². Επιπλέον, δεν πρέπει να λησμονηθεί και η ιδιαίτερα σημαντική για την Κίνα, δυνατότητα πρόσβασης στις ενεργειακές πηγές της Μέσης Ανατολής και του Κόλπου.

³⁰ Here, the reference is 2016, when Russia initiated printing the banknotes for the parallel Central Bank of Libya located in the east. Wagner's mercenaries, whose presence in Libya nevertheless Russia never officially acknowledged, arrived in Libya only in September 2019.

³¹ Διαθέσιμα στοιχεία στην ιστοσελίδα: <https://www.nasdaq.com/articles/the-5-largest-economies-in-the-world-and-their-growth-in-2020-2020-01-22>. Τελευταία πρόσβαση: 7/2/2022.

³² Στέργιος Μπαμπανάσης Αθανάσιος Πλατιάς και Ιωάννης Σεϊμένης, (2018). *Οι Γεωστρατηγικές Αλλαγές Στη Μεσόγειο και οι Επιπτώσεις τους*. Αθήνα Εκδόσεις Παπαζήση, σελ (71).

Χάρτης 2: Παγκόσμιος Χάρτης απεικόνισης³³
Κινεζικού Θαλάσσιου και Χερσαίου δρόμου μεταξύ (BRI)

Από τις αρχές της δεκαετίας του 2010, η προσοχή της Κίνας στον μεσογειακό χώρο έχει αυξηθεί εκθετικά. Η κινεζική ηγεσία, αλλά και ο ευρύτερος κόσμος, συνειδητοποίησε τη σημαντική γεωστρατηγική σημασία της Μέσης Ανατολής για την Κίνα³⁴. Το ενδιαφέρον αυτό, αν και πρωτίστως γεωοικονομικό, απέκτησε επίσης μια πιο καθορισμένη γεωπολιτική διάσταση. Πρώτον, η Αραβική Άνοιξη αποτέλεσε σημαντική πρόκληση για τον κινεζικό ρόλο στην περιοχή. Η κινεζική αντίδραση χρειάστηκε πολύ περισσότερο χρόνο για να αναπτυχθεί, σε σύγκριση με εκείνη των δυτικών χωρών, καθώς η Κίνα καλλιεργούσε μακροχρόνιους δεσμούς με περιφερειακά αυταρχικά καθεστώτα, όπως εκείνα της Αιγύπτου, της Λιβύης και της Συρίας³⁵. Οι κύριες ανησυχίες για την Κίνα ήταν να διατηρήσει τα οικονομικά της συμφέροντα και τις επενδύσεις της σε αυτές τις πληγείσες χώρες και παράλληλα να εγγυηθεί την ασφάλεια των πολιτών της που ζουν και εργάζονται στις πληγείσες περιοχές. Η Αραβική Άνοιξη αποτέλεσε επίσης μια άμεση, ιδεολογική πρόκληση για το Κινεζικό Κομμουνιστικό Κόμμα, καθώς σύντομα άρχισε να ανησυχεί ότι το κλίμα εκδημοκρατισμού που σάρωσε τον αραβικό κόσμο θα μπορούσε να

³³ Πηγή Χάρτη στην ηλεκτρονική διεύθυνση: https://static.dw.com/image/43745949_401.png. Ανακτήθηκε την: 8/6/2022.

³⁴ Andrew Scobell, 'Why the Middle East Matters to China', in *China's Presence in the Middle East: The Implications of the One Belt, One Road Initiative*, ed. Anoushiravan Ehteshami and Niv Horesh (Routledge, 2017), 9.

³⁵ I-Wei Jennifer Chang, 'Chinese Policies on the Arab Spring', in *The International Politics of the Arab Spring: Popular Unrest and Foreign Policy*, ed. Robert Mason (New York: Palgrave Macmillan US, 2014), 178.

υποκινήσει και να κινητοποιήσει πολιτικά δυσαρεστημένες ομάδες στην ίδια την Κίνα. Η απόκτηση μετοχών σε μεσογειακούς λιμένες σύντομα μετατράπηκε σε κεντρικό ζήτημα για την ανάδειξη της Κίνας σε σημαντικό παράγοντα στον μεσογειακό χώρο. Συνεπώς στην κυριαρχία των γεωοικονομικών εκτιμήσεων έναντι των άμεσων γεωπολιτικών επιταγών, η Κίνα επένδυσε σημαντικούς οικονομικούς πόρους για να αποκτήσει μερίδια για τον έλεγχο αρκετών θαλάσσιων λιμένων στη Μεσόγειο. Η πιο προφανής περίπτωση είναι η κινεζική εστίαση στον Πειραιά.

Ωστόσο, η απόρριψη αυτής της εξέλιξης ως αποκλειστικά γεωοικονομικής θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και παραπλανητική. Αυτές οι εκτιμήσεις είναι κρίσιμες, αλλά η προσέγγιση γίνεται σταδιακά πιο ολιστική. Προς το παρόν, οι γεωπολιτικές ανησυχίες της Κίνας εντοπίζονται πράγματι κατά κύριο λόγο στην άμεση γειτονιά της. Ως εκ τούτου, η ανάπτυξη στρατιωτικής παρουσίας στη Μεσόγειο μπορεί να μην είναι αυτονόητη καθώς πιθανότατα θα συναντούσε αντίσταση τόσο στο εσωτερικό της όσο και από ορισμένες από τις χώρες στις οποίες η Κίνα έχει επενδύσει πόρους τα τελευταία χρόνια. Το γεγονός ότι η Κίνα, το 2015, συμμετείχε σε κοινή θαλάσσια άσκηση για δέκα ημέρες με τη Ρωσία στην ανατολική Μεσόγειο, καταδεικνύει ότι υφίσταται ως επιλογή στον κινεζικό στρατηγικό ορίζοντα. Η δυνατότητα διαμόρφωσης της πολιτικής της καθώς και η δυναμική της παρέμβαση σε ενεργές συγκρούσεις θα ήταν απαραίτητη, ως ένα κρίσιμο στοιχείο για την επιτυχή εφαρμογή του BRI στη Μέση Ανατολή³⁶, για την ενεργή συμβολή της για τη διευθέτηση των περιφερειακών συγκρούσεων. Ο στόχος αυτός φαίνεται να υπερβαίνει κατά πολύ τη γεωπολιτική ικανότητα της Κίνας επί του παρόντος³⁷. Μέχρι στιγμής, η Κίνα παραμένει πράγματι πιο άνετη στο να παρεμβαίνει μέσω της τεράστιας οικονομικής της δύναμης και αγωνίζεται να έχει ρόλο σε ιδιαίτερα στρατιωτικοποιημένα πλαίσια, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις της Λιβύης και της Συρίας

Τέλος, η Κίνα αρχίζει να γίνεται αντιληπτή ως σημαντικός παράγοντας στην περιοχή, αλλά και ως ένα διαφορετικό είδος δύναμης. Η Κίνα συχνά απεικονίζεται ως πραγματιστής παίκτης με αποπολιτικοποιημένη στρατηγική εξωτερικής. Όπως και στην περίπτωση της Ρωσίας, η Μέση Ανατολή αποτελεί περισσότερο εργαλείο παρά στόχο. Προτεραιότητα της Κίνας δεν είναι μόνο η επιδίωξη προβολής της (παρουσιάζοντας τον

³⁶ Για την επιτυχή εφαρμογή της BRI θα χρειαστεί μεγαλύτερη ικανότητα διαμόρφωσης της πολιτικής δυναμικής και παρέμβασης σε ενεργές συγκρούσεις. Ωστόσο, η Κίνα παραμένει πιο άνετη στο να παρεμβαίνει μέσω της τεράστιας οικονομικής της δύναμης.

³⁷ Mordechai Chaziza, 'Religious and Cultural Obstacles to China's BRI in the Middle East', BESA Center Perspectives Paper (Begin-Sadat Center for Strategic Studies, 12 June 2020), available online.

εαυτό της ως υπεύθυνη παγκόσμια υπερδύναμη), αλλά και η διατήρηση του οικονομικού της μοντέλου όσον αφορά την πρόσβαση σε σημαντικά αποθέματα πετρελαίου, την εισαγωγή πρώτων υλών και τη διασφάλιση των θαλάσσιων οδών. Η Ευρώπη αντιμετωπίζει επιφυλακτικά τον παραπάνω ρόλο της Κίνας στην περιοχή MENA. Βλέπει το Πεκίνο ως συστημικό αντίπαλο και ανταγωνιστή όσον αφορά την οικονομική επιρροή, αλλά αρκετές χώρες της ΕΕ καλωσορίζουν και σε κάποιο βαθμό αναμένουν να συμμετάσχουν σε ορισμένα από τα μεγάλα έργα υποδομής που υλοποιεί η Κίνα στη Μεσόγειο³⁸.

Η ΕΕ προσπαθεί σταθερά να αποφύγει αυτό το μοτίβο, δηλαδή το να αναγκάζεται να πάρει το μέρος του ενός ή του άλλου στρατοπέδου. Για παράδειγμα, η Ευρωπαϊκή Παγκόσμια Στρατηγική του 2016 υποστήριζε ότι: «η ΕΕ θα επιδιώξει ισορροπημένη δέσμευση στον Κόλπο. Θα συνεχίσει να συνεργάζεται με το Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου (GCC) και με μεμονωμένες χώρες του Κόλπου. Με βάση την πυρηνική συμφωνία με το Ιράν και την εφαρμογή της, θα δεσμεύσει επίσης σταδιακά το Ιράν σε τομείς όπως το εμπόριο, η έρευνα, το περιβάλλον, η ενέργεια, η καταπολέμηση της εμπορίας ανθρώπων, η μετανάστευση και τις κοινωνικές αλλαγές³⁹». Όταν το αραβική συμμαχία των χωρών υπό τα ΗΑΕ, ζήτησε το μποϊκοτάζ του Κατάρ, η ΕΕ δεν το υποστήριξε, αλλά ούτε προσέφερε ιδιαίτερη υποστήριξη στη Ντόχα ούτε απέρριψε δημοσίως τους όρους άρσης του μποϊκοτάζ που έθεσαν οι υποστηρικτές του. Ως μπλοκ και ως μεμονωμένα κράτη μέλη, η ΕΕ προτίμησε να κρατήσει χαμηλούς τόνους και υποστήριξε τις μεσολαβητικές προσπάθειες του Κουβέιτ. Η Γαλλία αποτέλεσε εξαίρεση⁴⁰ σε αυτή την τάση, καθώς το Παρίσι διόρισε τον Bertrand Besancenot, πρώην πρόεδρο στο Ριάντ, προκειμένου να "κατευνάσει τις εντάσεις μεταξύ του Κατάρ και των γειτόνων του.

Ανταγωνισμοί Περιφερειακών δυνάμεων

Οι διασταυρούμενες συγκρούσεις και οι διαιρέσεις, οι οποίες συνεπάγονται τη διαφοροποίηση των δρώντων και των θεμάτων που μπορούν να εκληφθούν ως απειλές,

³⁸ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

³⁹ European Union, Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, 2016. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf. Σελ. (35).

⁴⁰ France appoints envoy to mediate between Qatar, Arab states', Reuters, 5 September 2017. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar-france/france-appoints-envoy-to-mediate-between-qatar-arab-states-idUSKCN1BG1KX>.

έχουν καταστήσει τις συμμαχίες ακόμη πιο ασταθείς από ότι στο παρελθόν. Οι συμμαχίες μεταξύ των μεσανατολικών δρώντων και μεταξύ αυτών και των παγκόσμιων δυνάμεων δεν ήταν ποτέ σταθερές. Ο σχηματισμός συμμαχιών έχει μεταβληθεί με διάφορους τρόπους από το 2011. Πληθώρα παραδειγμάτων δείχνουν ότι οι συμμαχίες είναι λιγότερο συνεκτικές και συνεπείς: η απόκλιση μεταξύ της Χαμάς και του υπόλοιπου "άξονα αντίστασης" κατά τα πρώτα χρόνια της συριακής σύγκρουσης, η διαμάχη Αιγύπτου-Σαουδικής Αραβίας το 2016, η κρίση του Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου (GCC) το 2017, οι σποραδικές εντάσεις μεταξύ Μαρόκου και Σαουδικής Αραβίας και τα ξαφνικά σκαμπανεβάσματα στις σχέσεις της Τουρκίας με τις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Ρωσία⁴¹. Επιπλέον, χώρες που βρίσκονται στο ίδιο στρατόπεδο σε μία από τις περιφερειακές συγκρούσεις μπορεί να υποστηρίζουν αντίπαλες ομάδες σε μία άλλη. Τα μεμονωμένα γεγονότα με περιφερειακές επιπτώσεις έχουν αλλάξει την αντίληψη των απειλών και την ιεράρχηση των απειλών. Με αυτόν τον τρόπο πολλαπλασιάζονται οι βραχύβιες συμμαχίες που περιορίζονται σε μεμονωμένα ζητήματα. Αυτές οι συμμαχίες που καθοδηγούνται από το φόβο, αλλάζουν γρήγορα και προσαρμόζονται συνεχώς σε ένα διαφορετικό τοπίο, μπορούν να εννοηθούν ως "ρευστές συμμαχίες".

Δύο παράλληλοι ανταγωνισμοί έχουν σταδιακά τοποθετήσει τον Κόλπο στο επίκεντρο της περιφερειακής γεωπολιτικής. Ο πρώτος είναι η αντιπαράθεση μεταξύ του Ιράν και της Σαουδικής Αραβίας, η οποία ξεπερνά κατά πολύ τη νοητή θρησκευτική σύγκρουση σουνιτών και σιιτών και αποτελεί μάλλον μια σύγκρουση μεταξύ δύο αντίθετων και αμοιβαία αποκλειόμενων οραμάτων για την περιφερειακή τάξη. Η δεύτερη είναι η αντιπαράθεση μεταξύ των χωρών που είναι φιλικά διακείμενες προς τη Μουσουλμανική Αδελφότητα με το Κατάρ και την Τουρκία να παίζουν σημαντικό ρόλο σε αυτό το στρατόπεδο και εκείνων όπως τα ΗΑΕ, η Αίγυπτος και με λιγότερη συνέπεια η Σαουδική Αραβία, που βλέπουν το κίνημα αυτό ως μείζονα εσωτερική και περιφερειακή απειλή⁴². Παρόλο που αυτές οι αντιπαλότητες έχουν φαινομενικά εκδηλωθεί στον Κόλπο, για παράδειγμα, στην καταστολή της διαδήλωσης στο Μπαχρέιν το 2011 και στην κρίση στο Συμβούλιο Συνεργασίας του Κόλπου (GCC) το 2017, έχουν επιρροή σε ολόκληρη την

⁴¹ Soler i Lecha, Eduard 'Liquid Alliances in the Middle East', Notes Internacionals, No. 169, March 2017, Barcelona. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από : https://www.cidob.org/en/content/download/66215/2024094/version/34/file/NOTES%20169_EDUARD%20SOLER%20I%20LECHA_ANG.pdf.

⁴² Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

περιοχή και έχουν ασκήσει πίεση σε εξωτερικούς δρώντες να πάρουν θέση.

Οι αντιπαλότητες αυτές θεωρείται ότι εμπνέουν αστάθεια σε ολόκληρη την περιοχή, συμπεριλαμβανομένων των χωρών που βρίσκονται σε άμεση γειτνίαση με την Ευρώπη. Μια από τις καινοτομίες στο πλαίσιο μετά το 2011 είναι ότι, οι χώρες του Κόλπου προσεγγίζουν όλο και περισσότερο τη Βόρεια Αφρική ως ένα κατεξοχήν στάδιο στο οποίο μπορούν να προβάλλουν τον ανταγωνισμό και τις συγκρούσεις τους. Η εκτίναξη του όγκου της βοήθειας και των επενδύσεων προς την περιοχή από τον Κόλπο έχει επίσης μειώσει την επιρροή και την αιρεσιμότητα άλλων παικτών, όπως η ΕΕ. Επιπλέον, η υποστήριξη των χωρών του Κόλπου σε αντίπαλες πολιτικές ομάδες πολώνει περαιτέρω τις πολιτικές μεταβάσεις. Η Τυνησία είναι ένα καλό παράδειγμα όπου αρκετά κράτη του Κόλπου έχουν υποστηρίξει αντίπαλες πολιτικές ομάδες και έχουν συμβάλει έμμεσα στην πόλωση της χώρας⁴³. Οι αντιπαλότητες του Κόλπου αποτελούν επίσης εμπόδιο στην επίλυση συγκρούσεων όπως αυτή στη Λιβύη, οι επιπτώσεις της οποίας γίνονται αισθητές στην Ευρώπη πολύ πιο έντονα από ότι στον Κόλπο. Ορισμένοι από τους εταίρους της Ευρώπης στη Βόρεια Αφρική δέχονται αυξανόμενες πιέσεις να πάρουν θέση στις αντιπαλότητες του Κόλπου και κάθε προσπάθεια διατήρησης της αυτονομίας ή δήλωσης ουδετερότητάς τους προκαλεί ανησυχία στους πιστωτές τους.

Ενεργειακοί ανταγωνισμοί

Η ενεργειακή ασφάλεια αφορά σε μεγάλο βαθμό τον παράγοντα της προσβασιμότητας (Accessibility), δεδομένου ότι η εξάντληση των ενεργειακών αποθεμάτων άγει τις χώρες προς την διατήρηση σταθερών και προσβάσιμων ενεργειακών πόρων. Συνεπώς, η διαμάχη για την ενέργεια εντάσσεται στον «κανονικό» ανταγωνισμό για την εξουσία και επιβίωση. Τα ενεργειακά συμφέροντα δηλαδή, ασκούν σημαντική επιρροή στη χαρτογράφηση των «γεωπολιτικών συμφερόντων».

Ο τρόπος κατά τον οποίο εφαρμόζεται η ενεργειακή ασφάλεια από μία χώρα, σχετίζεται με τον τρόπο προώθησης της ατζέντας συμφερόντων των ανταγωνιστικών της. Με αυτή την οπτική, η ενεργειακή ασφάλεια γίνεται παράγωγο των προτύπων της διεθνούς πολιτικής, που αποτυπώνονται στο πλαίσιο της «γεωπολιτικής» που προσδίδουν τα χαρακτηριστικά τους στον τομέα της ενέργειας. Οι Γεωπολιτικές προσεγγίσεις

⁴³ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

επομένως, μπορούν να είναι χρήσιμες για την απεικόνιση της λογικής της αλληλεπίδρασης που διαμορφώνει τη συμπεριφορά ορισμένων κρατών. Για το σκοπό αυτό, το νομικό πλαίσιο στην Ανατολική Μεσόγειο πρέπει να είναι ξεκάθαρο, για την εφαρμογή της Σύμβασης του ΟΗΕ για το Δίκαιο της δικαίου της θάλασσας (UNCLOS). Το νομικό πλαίσιο είναι ιδιαίτερα σημαντικό για την ικανοποίηση του παράγοντα της προσβασιμότητας («Accessibility»), μέσω του οποίου θα γίνει εφικτή η ανάπτυξη των θέσεων των κρατών, για την εξερεύνηση υδρογονανθράκων στη θάλασσα της περιοχής.

Το γεωπολιτικό υποσύστημα των κρατών που συνιστούν την περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου, πέραν της Ελλάδας είναι: Τουρκία, Κύπρος, Συρία, Λίβανος, Ιορδανία, Ισραήλ-Παλαιστινιακά Εδάφη, Αίγυπτος και Λιβύη. Ως γεωπολιτικό υποσύστημα, επηρεάζεται και επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα, από τυχόν εξελίξεις του αντίστοιχων υποσυστημάτων της Μέσης Ανατολής και Βόρειας Αφρικής. Επιπρόσθετα, πέραν του διακομιστικού ρόλου του, μετά τις πρόσφατες ανακαλύψεις ύπαρξης κοιτασμάτων Φυσικού Αερίου από Αίγυπτο, Ισραήλ και Κύπρο την έχει καταστήσει επιπλέον ως ένα κόμβο παραγωγής ενέργειας, αναβαθμίζοντας έτι περαιτέρω την γεωπολιτική της αξία. Το γεγονός αυτό, πέραν της ενδεχόμενης εναλλακτικής για την ΕΕ παροχής ενέργειας και μείωση της εξάρτησης της από τη Ρωσία⁴⁴, αποτελεί ένα στοιχείο ικανό να μεταβάλλει τις ισορροπίες στην περιοχή.

Οι φυσικοί πόροι αποτελούν αναπόσπαστο μέρος της γεωγραφίας που διαμορφώνει τις εκτιμήσεις της εξωτερικής πολιτικής και την πολιτική ισχύος. Τα ενεργειακά αποθέματα αποτελούν συνεπώς σημαντικές πτυχές της στρατηγικής των κρατών, στενά συνυφασμένες με τις θεμελιώδεις πολιτικές έννοιες της κρατικής κυριαρχίας και ισχύος. Η συσχέτιση αυτή, διαμορφώνει την έννοια της ενεργειακής γεωπολιτικής, ως τη διαμάχη για την πρόσβαση στους φυσικούς πόρους και τις εμπορικές οδούς που φέρνουν τους πόρους αυτούς στους καταναλωτές. Αυτός ο αγώνας γύρω από τα δικαιώματα εξερεύνησης, την πολιτική των αγωγών και τον ασφαλή ενεργειακό εφοδιασμό αναδιαμορφώνει, υποστηρίζει ή αποδυναμώνει την τάξη ασφαλείας και επηρεάζει έτσι την ισορροπία ισχύος σε διακρατικό, περιφερειακό και παγκόσμιο επίπεδο⁴⁵.

⁴⁴ Michael Koehler, “Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean: Implications for the European Union”, Policy Brief, The German Marshall Fund of the United States, October 2012, p. 2.

⁴⁵ Filippos Proedrou (2021): A geopolitical account of the Eastern Mediterranean conundrum: sovereignty, balance of power and energy security considerations, Cambridge Review of International Affairs, p. 3-4. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: DOI: 10.1080/09557571.2021.1897088. Τελευταία πρόσβαση την 2/3/2022

Σύμφωνα με δημοσιευμένη έκθεση του αμερικάνικου ινστιτούτου γεωλογικών ερευνών (USGS⁴⁶), στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου (ΑΟΖ Κύπρου, Ισραήλ και της Αιγύπτου) υπάρχει ασφαλής εκτίμηση ότι υπάρχουν 122 τρισ κ.π. (cubic feet) φυσικού αερίου και 1,7 δισ βαρ. πετρελαίου. Τα νούμερα αυτά αν και δεν χαρακτηρίζονται ικανά ώστε να επηρεάσουν τις παγκόσμιες ενεργειακές ισορροπίες, εντούτοις επηρεάζουν τον τοπικό συσχετισμό δυνάμεων ενώ δίνουν τη δυνατότητα να μετατραπούν αυτές οι τρεις αυτές χώρες από εισαγωγείς σε σημαντικούς εξαγωγείς ενέργειας. Δευτερογενώς, δηνητικά θα μπορούσαν να διαμορφώσουν εναλλακτική ενεργειακή οδό για την ΕΕ.

Πλέον των υφισταμένων κοιτασμάτων, οι αγωγοί, οι εγκαταστάσεις υδροποίησης φυσικού αερίου και διυλιστήρια που υπάρχουν ή πρόκειται να κατασκευαστούν στην Ν.Α. Μεσόγειο αποδεικνύουν το αυξανόμενο ενδιαφέρον των χωρών για την κατασκευή υποδομών και κάλυψη των τοπικών ενεργειακών αναγκών. Αποτέλεσμα αυτού είναι κάθε χώρα της περιοχής να διεκδικεί έναν ρόλο «κόμβου τροφοδοσίας». Αναμφισβήτητα, η Αίγυπτος, το Ισραήλ και η Τουρκία ανταγωνίζονται τα τελευταία χρόνια για την κυριαρχία παροχής φυσικού αερίου προς την αγορά της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Χάρτης 3 :Απεικόνιση υφιστάμενων και υπό κατασκευή αγωγών – εγκαταστάσεων υδροποίησης Φυσικού Αερίου⁴⁷ (LNG) στην Ν.Α. Μεσόγειο

⁴⁶ United States Geological Survey, “Assessment of the Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Province, Eastern Mediterranean”, Fact Sheet 010-3014, March 2010.

⁴⁷ Οι αγωγοί TANAP, TAP και Turkish Stream έχουν ολοκληρωθεί, ενώ ο IGB βρίσκεται υπό κατασκευή. Ο IAP, ο IGI Poseidon σε συνδυασμό με τον αγωγό East Med και τον κάθετο διάδρομο βρίσκονται ακόμη σε φάση μελέτης. Πηγή: IENE.

Επιπλέον, δύο σημαντικά ζητήματα περιπλέκουν την προσέγγιση της Τουρκίας ως προς τα αποθέματα φυσικού αερίου της Ανατολικής Μεσογείου. Οι αντιφάσεις της στο πλαίσιο της οριοθέτησης των ΑΟΖ στην Ανατολική Μεσόγειο σε συνδυασμό με τη διαρκή ένταση στις σχέσεις της με την Ελλάδα και την Κύπρο⁴⁸. Τα κίνητρα πίσω από την ακολουθούμενη πολιτική της Τουρκίας που σχετίζεται με το φυσικό αέριο, είναι:

α. Ως χώρα εξαρτώμενη από τις εισαγωγές, υπάρχει διαρκής ανάγκη για να εξασφαλίσει την πρόσβασή της στο φυσικό αέριο, για την κάλυψη της εγχώριας ζήτησής της.

β. Να διαφοροποιήσει την υφιστάμενη δομή του εφοδιασμού της και να εξισορροπήσει τον κυρίαρχο ρόλο της Ρωσίας στην ενεργειακό χαρτοφυλάκιο.

γ. Να ενισχύσει την ενσωμάτωσή της στην περιφερειακή αρχιτεκτονική ενεργειακής ασφάλειας, ενισχύοντας τον ρόλο της ως διαμετακομιστική χώρα ενέργειας και ως δυνητικού βασικού κόμβου για τις προμήθειες προς την Ευρώπη.

Θρησκευτική Αντιπαλότητα

Οι αλληλεπικαλυπτόμενες διαιρέσεις έχουν διαμορφώσει τη γεωπολιτική της Μέσης Ανατολής και προβάλλουν την αστάθεια προς τη Βόρεια Αφρική καθώς παρατηρείται διάσταση μεταξύ: Αράβων εναντίον μη Αράβων, σουνιτών εναντίον σιιτών, φιλοδυτικών εναντίον αντιδυτικών και υποστηρικτές του *status quo* εναντίον αναθεωρητικών δυνάμεων. Η κύρια καινοτομία του πλαισίου μετά το 2011 είναι το ξέσπασμα μιας αντιπαλότητας σε ολόκληρη την περιοχή μεταξύ των παραγόντων που πρόσκεινται θετικά προς τη Μουσουλμανική Αδελφότητα, αφενός, και εκείνων που στοχεύουν στην εξάλειψη της πολιτικής και κοινωνικής επιρροής του κινήματος, αφετέρου, σε αυτό που κατά καιρούς αναφέρεται ως ενδο-σουνιτική αντιπαλότητα. Η αντιπαράθεση αυτή εκδηλώθηκε στις διαφορετικές στρατηγικές που ακολουθούν οι περιφερειακοί παράγοντες απέναντι σε διάφορες συγκρούσεις. Η Λιβύη είναι το πιο ενδεικτικό παράδειγμα, παράλληλα με την υποστήριξη διαφόρων ομάδων ανταρτών στη Συρία. Η αντιπαράθεση αυτή μπορεί επίσης να παρατηρηθεί στις αντιδράσεις απέναντι στις πολιτικές μεταβάσεις σε διάφορες χώρες της περιοχής. Οι εσωτερικές αντηχήσεις αυτής της ιδεολογικής αντιπαράθεσης είναι αυτές που καθιστούν αυτή την αντιπαλότητα εμφανή⁴⁹

⁴⁸ Karakasis, V. P. (2016). *The energy security dilemmas in the Eastern Mediterranean*. Lecture for the Course: Current Issues of International Organizations.

⁴⁹ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and*

Θρησκευτικά η συντριπτική πλειονότητα των λαών της Μέσης Ανατολής είναι μουσουλμάνοι. Από όλα τα παγκόσμια θρησκευόμενα, το Ισλάμ διατήρησε τη μεγαλύτερη ομοιογένεια. Εντούτοις, από την αρχή διακρίθηκαν δύο κύριοι κλάδοι, το σουνιτικό Ισλάμ και το σιιτικό Ισλάμ. Αυτοί οι δύο κλάδοι προέκυψαν από τη διαμάχη για τη διαδοχή του Προφήτη. Πρόκειται για μια διαμάχη με πολιτικό κυρίως χαρακτήρα για την πρωτοκαθεδρία διαδοχής του Μωάμεθ⁵⁰. Από αυτούς του δύο κορμούς, οι Σουνίτες είναι ο πιο ομοιογενής κορμός, ενώ αντιπροσωπεύουν το μεγαλύτερο μέρος, σε ποσοστό 70%. Αντίστοιχα οι Σίιτες αντιπροσωπεύουν το 15 με 20% του Ισλάμ. Αποτελεί λιγότερο συμπαγή τμήμα και χωρίζεται σε διάφορες παραφυάδες, με μεγαλύτερο κλάδο τους Δωδεκαδικούς, που είναι η επίσημη θρησκεία του Ιράν⁵¹.

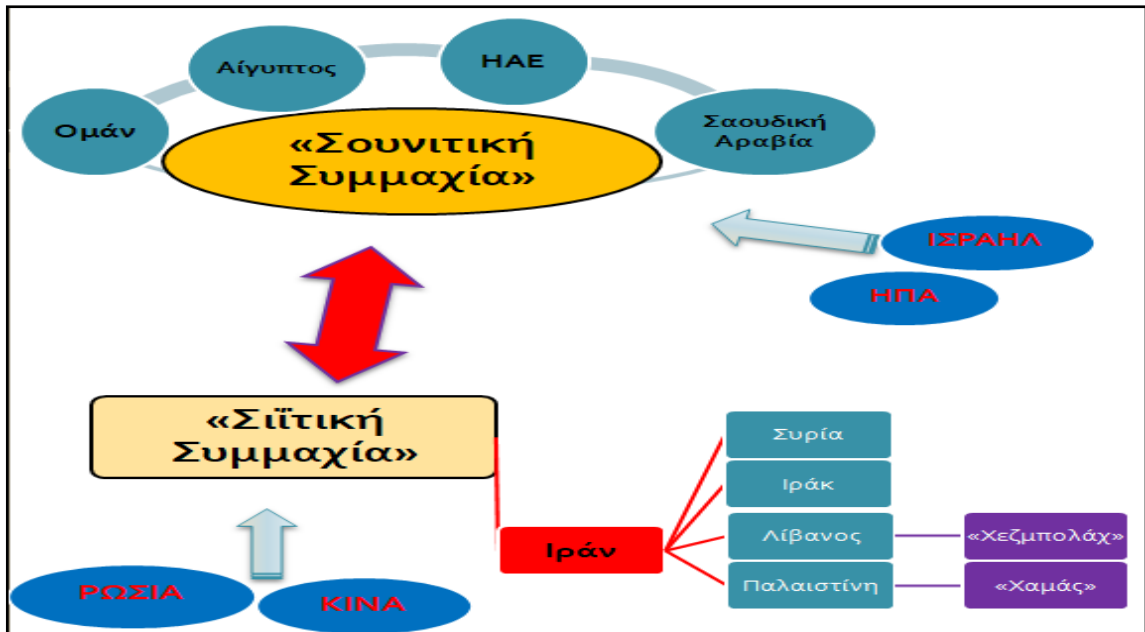
Έτσι η γεωπολιτική αντιπαράθεση η οποία προέκυψε, υπό το πρίσμα της θρησκευτικής διάστασης, είναι αυτή της αντιπαλότητας μεταξύ Σαουδικής Αραβίας και Ιράν⁵². Ειδικότερα, μεταξύ της «Σιιτικής» συμμαχίας με κυρίαρχη χώρα το Ιράν (τη Συρία, το Ιράκ, την Χεζμπολάχ του Λιβάνου και την Χαμάς της Παλαιστίνης) κατά της «Σουνιτικής» αντίστοιχης όπου κυρίαρχη χώρα είναι η Σαουδική Αραβία (μαζί με ΗΑΕ, Ομάν και σουνίτες από Ιράκ και Συρία). Στο παραπάνω πάζλ προστίθεται η υποστήριξη των ΗΠΑ και του Ισραήλ υπέρ της «Σουνιτικής» συμμαχίας, με τη Ρωσία και την Κίνα να υποστηρίζουν την «Σιιτική».

Near Eastern Studies, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/7/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

⁵⁰ Μ. Χριστοδούλου, (2013). «Το Θρησκευτικό – Ιδεολογικό Μωσαϊκό στις Χώρες της Μέσης Ανατολής» στο: Αραβική Άνοιξη, (συλλογικός τόμος), Αθήνα, Εκδόσεις Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού & Γενικής Παιδείας. Σελ. (30-31).

⁵¹ Άλλα σιιτικά παρακλάδια είναι οι Ισμαηλίτες, που αναπτύσσονται κυρίως στο Πακιστάν και την Ινδία, οι Ζαϊδίτες που επικρατούν στην Υεμένη και οι Δρούζοι της Συρίας και του Λιβάνου, που θεωρούνται από κάποιους ακραία παραφυάδα των Σιιτών. Επίσης οι Αλαουίτες ασπάζονται μια ακραία σιιτική διδασκαλία και αποτελούν πολύ μικρό κλάδο των Σιιτών, κυρίως στη συριακή περιοχή της Λατάκειας. Το μυστικιστικό Ισλάμ εκπροσωπούν οι Σούφι, ασκητικές κοινότητες που απαντώνται στις περισσότερες χώρες της Ευρύτερης Μέσης Ανατολής.

⁵² Peter Mandaville and Shadi Hamid, Islam as Statecraft, (2018). *How Governments use Religion in Foreign Policy*, Brookings Institution, Σελ. (8-14).

Διάγραμμα 1: Γεωπολιτικές Αντιπαραθέσεις μεταξύ περιφερειακών Δυνάμεων της MENA⁵³

Αυτή η θρησκευτική και εθνοτική πολυμορφία δημιούργησε συμμαχίες και αντιπαλότητες μεταξύ των κρατών της Μέσης Ανατολής. Παράλληλα, μερικά κατεστημένα δημιουργούσαν εντάσεις σε εθνικό και περιφερειακό επίπεδο. Για παράδειγμα στη Συρία, σε έναν πληθυσμό 75% Σουνιτών, κυβερνά η οικογένεια Άσαντ από το 1966, που προέρχεται από την ελάχιστη μειονότητα των Αλαουιτών, η οποία αντιπροσωπεύει μόλις το 11% του πληθυσμού. Στο Ιράκ, όπως και στο Μπαχρέιν, αν και η πλειοψηφία του πληθυσμού είναι Σίιτες, την πολιτική εξουσία και την οικονομική δραστηριότητα τις ελέγχουν οι Σουνίτες. Έτσι, σε κάθε λαϊκή εξέγερση ο ρόλος των περιφερειακών δρώντων είναι καταλυτικός. Χρησιμοποιείται το πρόσχημα των εξεγέρσεων, ώστε ισχυρά (ιδεολογικά και οικονομικά) κράτη να επηρεάσουν την εσωτερική πολιτική των αδύνατων γειτόνων τους⁵⁴.

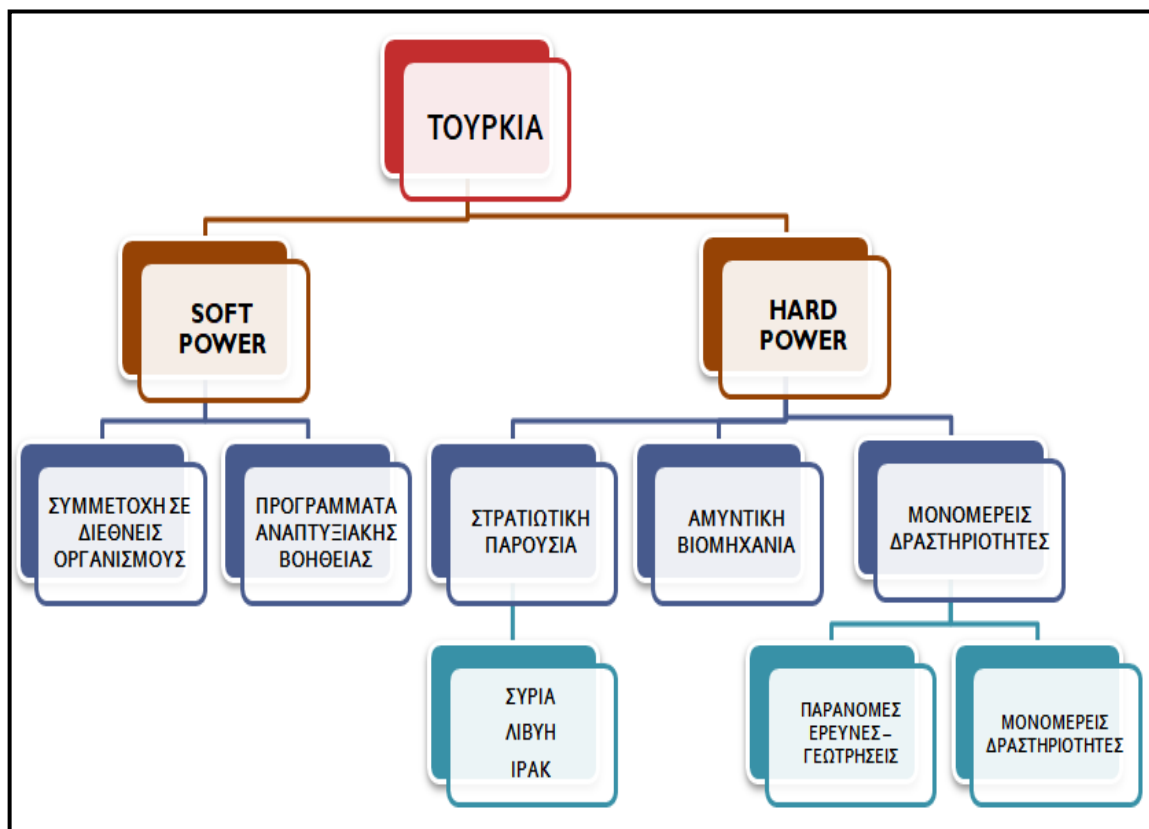
⁵³ Πηγή στοιχείων σχεδιαγράμματος από: Στέργιος Μπαμπανάσης Αθανάσιος Πλατιάς και Ιωάννης Σεϊμένης, *Οι Γεωστρατηγικές Αλλαγές Στη Μεσόγειο και οι Επιπτώσεις τους*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2018, σελ 73. Το σχεδιάγραμμα είναι επεξεργασμένο από τον συντάξα της παρούσας μελέτης.

⁵⁴ Μ. Χριστοδούλου, (2013). Σελ. (31).

Κεφάλαιο Τρίτο

Η Αναθεωρητική Τουρκία

Η προβολή ισχύος της Τουρκίας είναι πολυ-επίπεδη και η στρατηγική της με όρους «Hard Power» αποτελεί τη μία διάσταση. Άλλες διαστάσεις (με όρους «Soft Power») της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής περιλαμβάνουν τις συνεχείς προσπάθειες πρόσβασης της, με υψηλό επίπεδο συμμετοχής, σε διεθνείς και περιφερειακούς οργανισμούς, την ενίσχυση οικονομικών και κοινωνικών δεσμών με τους γείτονές τους, παρέχοντας προγράμματα αναπτυξιακής βοήθειας μεγάλης κλίμακας που αυξάνουν έτσι την περιφερειακή αρχικά και κατά επέκταση την παγκόσμια θέση της Τουρκίας. Παραμένει ένας σημαντικός εταίρος για την ευρωπαϊκή/περιφερειακή ασφάλεια, αλλά ταυτόχρονα έχει γίνει ένας ακόμη πιο απαιτητικός παράγοντας λόγω της ολοένα και πιο επιθετικής εξωτερικής πολιτικής της⁵⁵.

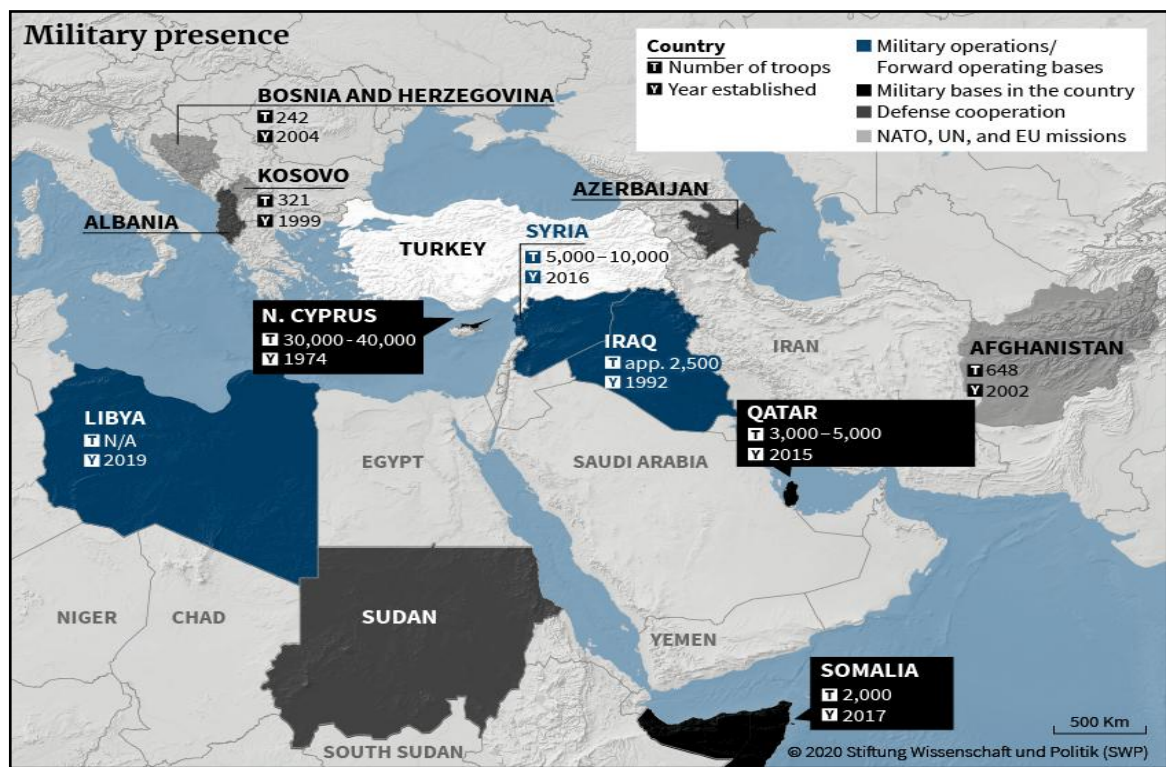
Διάγραμμα 2: Οι διαστάσεις της ακολουθούμενης στρατηγικής από την Τουρκία⁵⁶

Αυτή η προβολή της Τουρκίας όμως, καθώς και το αποτύπωμα που δημιουργεί,

⁵⁵ S. Adar, H. A. Aksoy, S. Çevik, D. Isachenko, M. Rau, N. T. Yaşar. “Visualizing Turkey’s Foreign Policy Activism”. Ανακτήθηκε την 15/3/2022 από: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism/>.

⁵⁶ Πηγή στοιχείων σχεδιαγράμματος από την ιστοσελίδα με διεύθυνση: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism#c5845>. Τελευταία πρόσβαση: 15/3/2022. Το σχεδιάγραμμα είναι επεξεργασμένο από τον συντάξα της παρούσας μελέτης.

μέσω της στρατιωτικής παρουσίας στη Μέση Ανατολή, την Ανατολική Μεσόγειο και την Αφρική, την εμπλέκει επίσης σε ανταγωνισμούς τόσο με τα κράτη της περιφέρειας, όσο και με τους παγκόσμιους δρώντες (ΗΠΑ, Ρωσία, Κίνα). Χρονικά επί του παρόντος, η στρατιωτική εμπλοκή άπτεται με διεξαγωγή επιχειρήσεων στη Συρία, το Ιράκ και τη Λιβύη, ενώ διατηρεί παράλληλα προωθημένες βάσεις σε κάθε μία από αυτές. Λαμβάνοντας υπόψη τις παραπάνω ενέργειες, καθίσταται σαφές το μέγεθος της στρατικοποίησης της τουρκικής εξωτερικής πολιτικής, η οποία βεβαίως θα συνεχιστεί μακροπρόθεσμα.

Χάρτης 4: Στρατιωτική παρουσία της Τουρκίας στην ευρύτερη περιοχή της Ανατ. Μεσογείου – Μέσης Ανατολής – Βόρειας Αφρικής⁵⁷

Ο τουρκικός στρατός, ο οποίος αποτελεί τον 2^ο μεγαλύτερο σε απόλυτους αριθμούς στρατό του NATO, μέχρι την εμφάνιση των αραβικών εξεγέρσεων είχε εμπλακεί μονάχα σε στρατιωτικές αποστολές⁵⁸ στο πλαίσιο αποστολών του ΟΗΕ και του NATO. Με το ξέσπασμα της Αραβικής Άνοιξης, ενεπλάκει διαδοχικά στην Συρία και τη Λιβύη άμεσα είτε με μέλη των Τουρκικών Ενόπλων Δυνάμεων, είτε έμμεσα μέσω αντιπροσώπων (Proxies).

⁵⁷ Πηγή Χάρτη: <https://bit.ly/CN201216HAA>. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα με διεύθυνση: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism#c5845>. Τελευταία πρόσβαση: 16/7/2022.

⁵⁸ Με εξαίρεση την εισβολή στην Κύπρο και τις διασυνοριακές στρατιωτικές επιχειρήσεις στο Ιράκ.

Παράλληλα μια σειρά άλλων περιφερειακών αντιπαραθέσεων, όπως η χρόνια σύγκρουση με τους Κούρδους, η υποστήριξη της Μουσουλμανικής Αδελφότητας στην Αίγυπτο και της «Χαμάς» στα Παλαιστινιακά εδάφη, η επέμβαση και κατάληψη εδαφών στη Συρία και υποστήριξη οργανώσεων που σχετίζονται με τον «ISIS», η αγορά αντιαεροπορικού συστήματος «S-400» από τη Ρωσία, καθώς και η ενεργή συμμετοχή στον εμφύλιο πόλεμο της Λιβύης, την έχουν καταστήσει ως την μεγαλύτερο αποσταθεροποιητικό παράγοντα στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσόγειου⁵⁹.

Στρατιωτική Εμπλοκή της Τουρκίας στην περιοχή

Η εμπλοκή της Τουρκίας στη Συρία έλαβε χώρα, μετά την εξέργεση του συριακού λαού κατά του καταπιεστικού καθεστώτος του Άσσαντ, ακολουθώντας μια «ανοιχτή πολιτική μετανάστευσης» προς τους Σύριους για τη διαφυγή τους από τον εμφύλιο πόλεμο. Παράλληλα αποτέλεσε καταφύγιο σε πολλές αντικαθεστωτικές στρατιωτικές ομάδες⁶⁰ που πολεμούσαν εναντίον του συριακού καθεστώτος, καθώς παρείχαν υποστήριξη σε μέσα, εξοπλισμό και παροχή εκπαίδευσης, έως και τα μέσα του 2016. Η Τουρκία, από τον Αύγουστο του 2016, προκειμένου να αποτρέψει οποιαδήποτε δυνητική απειλή για το ενδεχόμενο σχηματισμό μιας αυτόνομης κουρδικής πολιτικής δομής εντός των συνόρων της, διεξήγαγε τέσσερις στρατιωτικές επιχειρήσεις εντός της Συρίας.

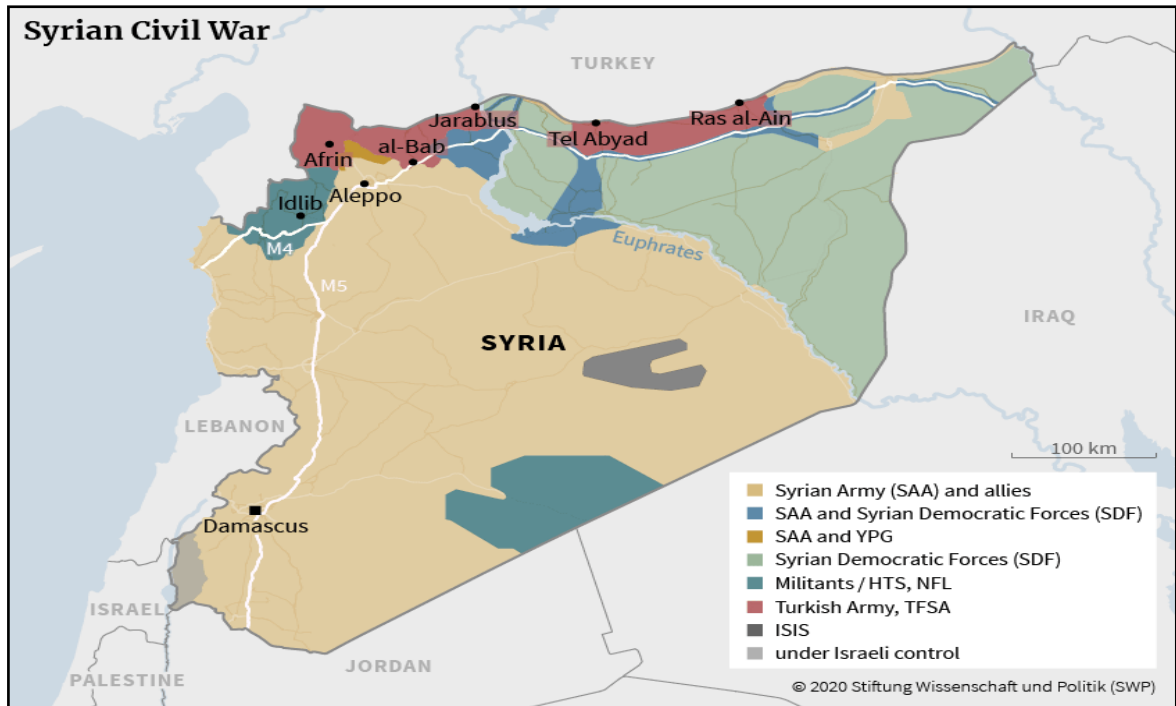
ΟΝΟΜΑΣΙΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΙΚΟΣ ΣΚΟΠΟΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗΣ	Ημερομηνία έναρξης
«Euphrates Shield»	Η περιοχή της πόλης «Al-Bab»	24/8/2016
« Olive Branch»	Η περιοχή της πόλης «Afrin»	20/1/2018
« Peace Spring»	Η περιοχή μεταξύ των πόλεων «Ras al-Ayn» και «Tel Abyad»	9/10/2019
« Spring Shield»	Η περιοχή της πόλης «Idlib»	27/2/2020

Πίνακας 1: Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις της Τουρκίας στη Συρία⁶¹

⁵⁹ Στέργιος Μπαμπανάσης Αθανάσιος Πλατιάς και Ιωάννης Σεϊμένης, (2018). *Οι Γεωστρατηγικές Αλλαγές Στη Μεσόγειο και οι Επιπτώσεις τους*. Αθήνα Εκδόσεις Παπαζήση, σελ (73).

⁶⁰ Υπήρξαν συχνές επικρίσεις ότι αυτή η φιλοξενία επεκτάθηκε και σε ένοπλες «τζιχαντιστικές» ομάδες.

⁶¹ Τα στοιχεία του πίνακα έχουν αντληθεί από την ιστοσελίδα: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism/>. Τελευταία πρόσβαση: 6/3/2022.

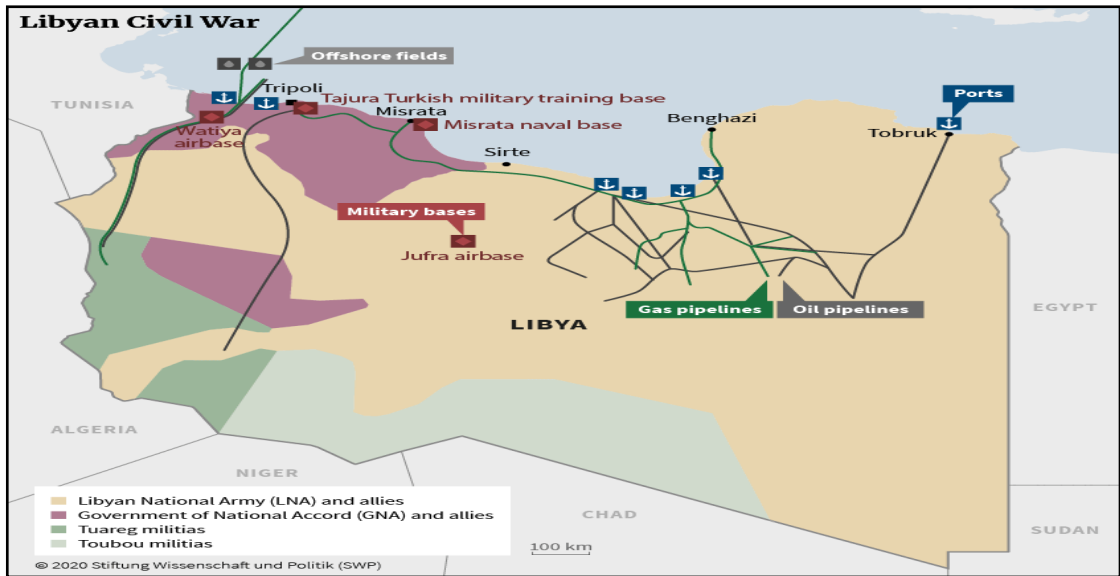

Χάρτης 5: Συριακός εμφύλιος πόλεμος⁶²

Η άμεση στρατιωτική εμπλοκή της Τουρκίας στη Λιβύη ξεκίνησε το 2019, 8 χρόνια μετά την έναρξη του εμφυλίου πόλεμου. Το όψιμο ενδιαφέρον της Τουρκίας για την προστασία της νόμιμης κυβέρνησης (GNA) στη Λιβύη, συνδέεται με τις φιλοδοξίες της στην Ανατολική Μεσόγειο⁶³. Τον Νοέμβριο του 2019, τα δύο μέρη υπέγραψαν Μνημόνιο Συνεργασίας (MOU) σχετικά με τον καθορισμό ΑΟΖ και θαλάσσιων συνόρων, με αντάλλαγμα την τουρκική στρατιωτική υποστήριξη προς την κυβέρνηση «GNA». Σε αυτό το πλαίσιο, η Τουρκία έχει μέχρι στιγμής αναπτύξει στρατιωτικό εξοπλισμό και προσωπικό (αξιωματούχους πληροφοριών, εκπαιδευτικό και συμβουλευτικό ρόλο) στη Λιβύη. Απέναντι από το υποστηριζόμενο από την Τουρκία GNA, βρίσκεται η κυβέρνηση με έδρα το Tobruk Libyan National Arab Army (LNA), η οποία έχει την υποστήριξη από τα Αραβικά Εμιράτα (ΗΑΕ), την Αίγυπτο, την Σαουδική Αραβία και την Ρωσία. Παρά το επίσημο εμπάργκο όπλων από τον ΟΗΕ και την ΕΕ, η ενίσχυση που λαμβάνουν και τα δύο μέρη, εκτός από οπλισμό, γίνεται και με την αποστολή μισθοφορικών ομάδων.

⁶²Πηγή Χάρτη: ISWN Middle East Conflict Map. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα με διεύθυνση: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism#c5845>. Τελευταία πρόσβαση: 3/3/2022.

⁶³Η κυβέρνηση της Τρίπολης, αποτελεί τον μοναδικό σύμμαχο της Τουρκίας στην περιοχή της Ανατ. Μεσογείου.

Χάρτης 6: Εμφύλιος Πόλεμος στη Λιβύη⁶⁴

Στο Ιράκ, ο τουρκικός στρατός διεξάγει επιχειρήσεις εναντίον βάσεων του Εργατικού Κόμματος Κουρδιστάν (PKK) και διατηρεί μόνιμες στρατιωτικές εγκαταστάσεις στο βόρειο τμήμα της χώρας, χωρίς να ελέγχει έδαφος. Αυτές οι βάσεις, οι οποίες εκτείνονται ως επί το πλείστον στα σύνορα Τουρκίας-Ιράκ, δημιουργήθηκαν μέσω αμοιβαίας συμφωνίας μεταξύ της Τουρκίας και της περιφερειακής κυβέρνησης του Κουρδιστάν (KRG).

Χάρτης 7: Τουρκία στο βόρειο Ιράκ⁶⁵

Αμφισβητήσεις Χωρικών Θαλασσών

⁶⁴Πηγή Χάρτη: ISWN Middle East Conflict Map. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα με διεύθυνση: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism#c5845>. Τελευταία πρόσβαση: 3/3/2022.

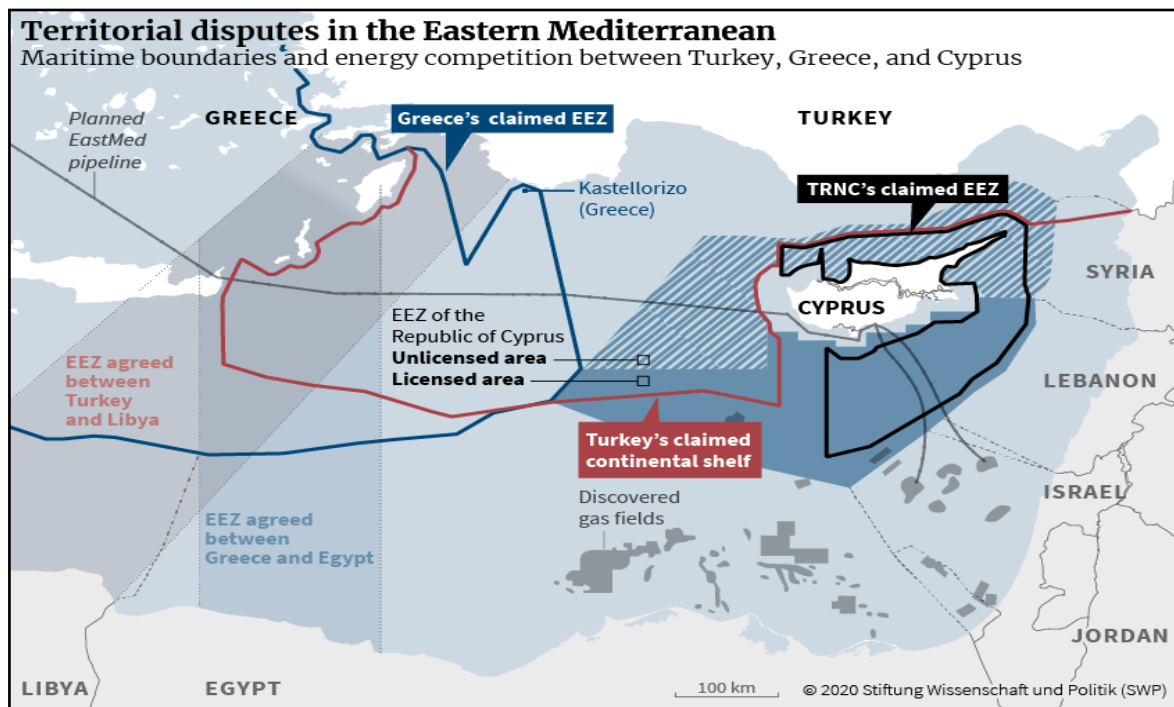
⁶⁵Πηγή Χάρτη: ISWN Middle East Conflict Map, US Energy Information Administration. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα με διεύθυνση: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism#c5845>. Τελευταία πρόσβαση: 10/3/2022.

Τα τελευταία χρόνια, η ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου έχει διατελέσει σημείο τριβή και ανάφλεξης, με αφορμή τη μονομερή αμφισβήτηση και διεκδίκηση από την Τουρκία, αποκλειστικών οικονομικών ζωνών (ΑΟΖ) που η ίδια θεωρεί πως της ανήκουν έναντι των λοιπών ενδιαφερόμενων γειτονικών χωρών της. Αυτό έρχεται σε συνέχεια του ισχυρού στρατιωτικού αποτυπώματος που αναφέρθηκε παραπάνω το οποίο επιτείνει περαιτέρω την ένταση, ενώ προωθεί πρακτικές που αντίκειται στους κανόνες του δικαίου τις θάλασσας⁶⁶ (UNCLOS 1982).

Επιπλέον, θα πρέπει να αναφερθούν και οι διαφορές που έχουν προκύψει επί των θαλασσιών ζωνών μεταξύ της Τουρκίας με την Κυπριακή Δημοκρατία και την Ελλάδα, πέραν του ιστορικού υποβάθρου που τις διακατέχει, οι οποίες εστιάζονται:

α. Στην παράνομη και άκυρη, συμφωνία οριοθέτησης υφαλοκρηπίδας μεταξύ της Τουρκίας και κατεχομένου τμήματος της Κύπρου (21 Σεπτεμβρίου 2011).

β. Το παράνομο και άκυρο, μνημόνιο συνεργασίας Τουρκίας – Λιβύης⁶⁷, για τη θαλάσσια οριοθέτηση των μεταξύ περιοχών αποκλειστικών οικονομικών ζωνών [(υπογεγραμμένο από τη μεταβατική κυβέρνηση της Λιβύης στην Τρίπολη (GNA)).

Χάρτης 8: Θαλάσσια όρια EEZ στην Ανατολική Μεσόγειο⁶⁸

⁶⁶ Ζητήματα Ελληνοτουρκικών Σχέσεων. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/>.

⁶⁷ Το μνημόνιο όπως έχει κατατεθεί στον ΟΗΕ. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/TUR.htm>.

⁶⁸ Πηγή χάρτη διαθέσιμη στην ιστοσελίδα με διεύθυνση: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism#c5845>. Τελευταία πρόσβαση: 10/3/2022.

Οι μονομερείς δραστηριότητες ερευνών και γεωτρήσεων αερίου από την Τουρκία, καθώς έχει χορηγήσει μια σειρά αδειών στην Τουρκική Εταιρεία Πετρελαίου (ΤΡΑΟ), για την αναζήτηση υπεράκτιων ενεργειακών πόρων σε μεγάλα τμήματα της ηπειρωτικής υφαλοκρηπίδας της (συμπεριλαμβανομένων των αμφισβητούμενων περιοχών) τα τελευταία χρόνια. Επιπλέον, παρεμπόδισε έρευνες της ιταλικής εταιρείας «ENI» επ' ωφελεία της Κυπριακής Δημοκρατίας⁶⁹ και εντός της ΑΟΖ της. Από τον Μάιο του 2018, ο τουρκικός οργανισμός ΤΡΑΟ προέβη σε σειρά υπεράκτιων γεωτρήσεων εντός της ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας και εκτέλεσε σειρά επιστημονικών ερευνών στην Ανατολική Μεσόγειο, ειδικότερα:

α. Διεξαγωγή γεωτρήσεων του ΤΡΑΟ εντός της ΑΟΖ της Κυπριακής Δημοκρατίας σε περιοχές που έχουν αποδοθεί στις πετρελαϊκές εταιρείες ENI (Ιταλία) και TOTAL (Γαλλία).

β. Διεξαγωγή σεισμικών ερευνών στην ευρύτερη υπεράκτια περιοχή που εκτίνεται από ανατολικά της Κρήτης έως το Καστελόριζο.

⁶⁹ Εφαρμογή της «διπλωματίας των κανονιοφόρων» με παρεμπόδιση τον Φεβρουάριο 2018 από το τουρκικό πολεμικό ναυτικό της πλατφόρμας γεώτρησης της Ιταλικής ενεργειακής εταιρείας ENI να φτάσει στο οικόπεδο 3 της κυπριακής ΑΟΖ, το οποίο της έχει παραχωρήσει η Κύπρος. Έγινε ανάκτηση την 25/2/2022 από: <https://www.naftemporiki.gr/story/1319711/kupriaki-aoz-tourkiko-mploko-se-geotrupano-tis-eni>.

Κεφάλαιο Τέταρτο

Γεωπολιτικές αλλαγές και οι επιπτώσεις για την ΕΕ

Όταν πρόκειται για τις αλλαγές στην περιφερειακή τάξη των χωρών και των κοινωνιών της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής (MENA), η Ευρώπη συγκαταλέγεται μεταξύ των φορέων που ενδιαφέρονται περισσότερο για διάφορους λόγους. Πρώτα απ' όλα, το γεγονός ότι είναι άμεσος γείτονας της περιοχής σημαίνει ότι οποιαδήποτε διαδικασία που οδηγεί σε περαιτέρω αποσταθεροποίηση είναι πιθανό να φτάσει στην Ευρώπη. Δεύτερον, η Ευρώπη είναι επίσης ενδιαφερόμενος φορέας όταν πρόκειται για οποιαδήποτε συζήτηση σχετικά με αλλαγές στην περιφερειακή τάξη λόγω των ισχυρών ιστορικών και κοινωνικών δεσμών. Η αποικιοκρατία και η από-αποικιοκρατία αφενός, και η μετανάστευση και διασπορά, αφετέρου, παραμένουν σε κάθε ευρωπαϊκή συζήτηση σχετικά με το περίγραμμα της περιφερειακής τάξης στην περιοχή⁷⁰. Η Αραβική Άνοιξη, ως έκφραση και διεκδίκηση λαών και κοινωνιών για περισσότερες ελευθέριες και δημοκρατία, δεν ανέτρεψε την ήδη θετική πορεία των σχέσεων με την Ευρώπη. Αντιθέτως, η Ε.Ε. κλήθηκε ως περιφερειακή δύναμη και θεσμικός εταίρος να συνδράμει σ' αυτή την κρίσιμη μεταβατική φάση⁷¹.

Μεταξύ των συγκρούσεων που μαίνονται στη Μέση Ανατολή από το 2011, η συριακή κατέχει ιδιαίτερη θέση λόγω των περιφερειακών και παγκόσμιων προεκτάσεων που συνδέονται με την άμεση ή έμμεση (μέσω αντιπροσώπων) εμπλοκή μιας πληθώρας παικτών. Για την ΕΕ, ο εμφύλιος πόλεμος και η ανθρωπιστική κρίση στη Συρία είχαν τεράστιο αντίκτυπο για δύο βασικούς λόγους: πρώτον, τα κύματα προσφύγων που εγκατέλειψαν τη χώρα και έφτασαν εν μέρει σε ορισμένες χώρες της Ανατολικής και Κεντρικής Ευρώπης μέχρι τον Μάρτιο του 2016, όταν υπεγράφη η συμφωνία ΕΕ-Τουρκίας για λόγους ανάσχεσης- και δεύτερον, η εξάπλωση του βίαιου εξτρεμισμού στην ευρωπαϊκή ήπειρο μέσω της συμμετοχής στη σύγκρουση Ευρωπαίων ξένων τρομοκρατών μαχητών⁷². Σε αυτό το πλαίσιο, η συριακή σύγκρουση αποτέλεσε μια δοκιμασία της

⁷⁰ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

⁷¹ Ε. Χειλά, (2017), «Η Μεσόγειος και οι νέες προκλήσεις της Ε.Ε μετά την Αραβική Άνοιξη» στο: Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και Όραμα Κοινής Ευημερίας, (συλλογικός τόμος), Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, σ. (61).

⁷² Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

ικανότητας της Ευρώπης να αναπτύσσει εργαλεία διαχείρισης κρίσεων.

Η δοκιμασία αυτή απέτυχε παταγωδώς, πέραν της ανθρωπιστικής βοήθειας. Η ΕΕ ανέστειλε όλα τα διμερή προγράμματα συνεργασίας, πάγωσε το σχέδιο συμφωνίας σύνδεσης που είχε διαπραγματευτεί το 2004 αλλά δεν τέθηκε ποτέ σε ισχύ και επέβαλε εμπάργκο όπλων, απαγόρευση ταξιδιών και πάγωμα περιουσιακών στοιχείων τον Μάιο του 2011. Η ΕΕ (Ηνωμένο Βασίλειο, Γαλλία και Γερμανία) υπήρξε διχασμένη ως προς το θέμα, με τη Γαλλία και το Ηνωμένο Βασίλειο (τουλάχιστον μέχρι να συγκρατηθεί από μια ψηφοφορία στη Βουλή των Κοινοτήτων) να πιέζουν για στρατιωτική δράση, ενώ η Γερμανία πίεζε για μεγαλύτερη εμπλοκή των Ηνωμένων Εθνών. Τον Ιούνιο του 2013, η ΕΕ ενέκρινε κοινή ανακοίνωση στην οποία περιγράφονται τρεις στόχοι σχετικά με τον εμφύλιο πόλεμο: υποστήριξη μιας πολιτικής λύσης, πρόληψη της περιφερειακής αποσταθεροποίησης και αντιμετώπιση της δραματικής ανθρωπιστικής κατάστασης και των συνεπειών της σύγκρουσης, από την ΕΕ. Από εκείνη τη στιγμή, η ΕΕ δεν έχει αλλάξει την πολιτική της στάση σχετικά με τη σύγκρουση και έχει επανειλημμένα εκφράσει την πλήρη υποστήριξή της στις προσπάθειες της διαδικασίας της Γενεύης υπό την ηγεσία των Ηνωμένων Εθνών για την αποκλιμάκωση της βίας⁷³ ως προετοιμασία για μια ευρύτερη, βιώσιμη πολιτική διαδικασία που θα οδηγήσει σε μια μεταβατική κυβέρνηση.

Ωστόσο, η ΕΕ αναμφισβήτητα δεν έχει αποτελέσει μοχλό για την εξεύρεση πολιτικής λύσης στη σύγκρουση με την εμπλοκή της σε περιφερειακό επίπεδο, όχι τουλάχιστον από τη στιγμή που ήταν και εν μέρει εξακολουθεί να είναι εσωτερικά διχασμένη όσον αφορά το ζήτημα του Αλ Άσαντ, καθώς και την ανοικοδόμηση της χώρας. Αυτό που μπόρεσε να κάνει η ΕΕ συλλογικά, ωστόσο, είναι να ηγηθεί της διεθνούς ανθρωπιστικής αντίδρασης στην προσφυγική κρίση, ιδίως με τη στήριξη των κρατών και των κοινοτήτων υποδοχής στη ΜΕΝΑ (Λίβανος, Ιορδανία και Τουρκία), μέσω της δημιουργίας του Περιφερειακού Καταπιστευματικού Ταμείου της ΕΕ για την αντιμετώπιση της συριακής κρίσης⁷⁴.

Τέλος, ο εμφύλιος πόλεμος στη Λιβύη και ο ρόλος της ΕΕ σε αυτόν, χρήζουν

⁷³ Finland and Denmark join Germany in halting arms sales to Saudi Arabia', The Washington Post, 22 November 2018. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <https://www.washingtonpost.com/world/2018/11/22/denmark-joins-germany-halting-arms-sales-saudi-arabia/>.

⁷⁴ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, Journal of Balkan and Near Eastern Studies, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

λεπτομερούς εξέτασης λόγω των σημαντικών συνεπειών του τόσο για την εξωτερική όσο και για την εσωτερική πολιτική της Ευρώπης. Τρεις πτυχές θα πρέπει να αναφερθούν εδώ:

α. Αρχικά, όταν ξέσπασε η λαϊκή επανάσταση στη Λιβύη στις 17 Φεβρουαρίου 2011, η ΕΕ ανταποκρίθηκε με ένα συνδυασμό δράσεων, μέτρων και μέσων στους τομείς της διπλωματίας, της ανθρωπιστικής βοήθειας, του εμπορίου και της Κοινής Πολιτικής Ασφάλειας και Άμυνας (ΚΠΑΑ). Αρχικά, η Ύπατη Εκπρόσωπος Κάθριν Άστον, καταδίκασε τη χρήση βίας κατά των αμάχων και προέτρεψε το καθεστώς να απέχει από κάθε περαιτέρω βία. Στις 11 Μαρτίου 2011 συγκλήθηκε έκτακτο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, όπου οι αρχηγοί κρατών και κυβερνήσεων μίλησαν με παρόμοιο κατηγορηματικό τρόπο, ζητώντας από τον Καντάφι να παραιτηθεί. Με την ευκαιρία αυτή, νομιμοποίησαν επίσης το Εθνικό Μεταβατικό Συμβούλιο (ΕΜΣ) αναγνωρίζοντάς το ως τον μοναδικό "πολιτικό συνομιλητή".

β. Ακολούθως, η ΕΕ προσπάθησε από την αρχή της κρίσης να συντονίσει και να συνεργαστεί με άλλους υπερεθνικούς φορείς που δραστηριοποιούνται στις προσπάθειες διαμεσολάβησης. Αυτό συνέβη με την Αφρικανική Ένωση και τον Σύνδεσμο των Αραβικών Κρατών, ιδίως κατά την πρώτη φάση του εμφυλίου πολέμου (2011-2012) και στη συνέχεια, με τα Ηνωμένα Έθνη. Έτσι σταδιακά διαμορφώθηκε ένας καταμερισμός εργασίας μεταξύ της ΕΕ και των Ηνωμένων Εθνών, τα οποία ήταν επιφορτισμένα με την εποπτεία της διαδικασίας των πολιτικών διαπραγματεύσεων⁷⁵. Η διαδικασία αυτή εκτυλίχθηκε στο πλαίσιο της Αποστολής Υποστήριξης των Ηνωμένων Εθνών στη Λιβύη (UNSMIL), υπό την ηγεσία του Ειδικού Απεσταλμένου των Ηνωμένων Εθνών για τη Λιβύη, η οποία απολάμβανε επίσης την πλήρη υποστήριξη της διπλωματίας της ΕΕ. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί, πιο κριτικά, ότι αυτός ο καταμερισμός εργασίας με τα Ηνωμένα Έθνη, υπήρξε τόσο ένδειξη της προτίμησης της ΕΕ για πολυμέρεια και καταμερισμό των βαρών όσο και ένδειξη της συνεχιζόμενης αδυναμίας της ΕΕ να αναλάβει το βάρος της και να διαδραματίσει έναν πιο ενεργό και αυτόνομο ρόλο όσον αφορά τη διαχείριση κρίσεων και τα ζητήματα ασφάλειας.

γ. Τέλος, το πρίσμα μέσω του οποίου η ΕΕ εξετάζει τη σύγκρουση στη Λιβύη είναι η μετανάστευση και ειδικότερα οι δυνητικά και σοβαρά εκρηκτικές διασυνδέσεις μεταξύ των πρακτικών λαθρεμπορίου και διακίνησης ανθρώπων που λαμβάνουν χώρα στη Λιβύη (και στο Σαχέλ), στο πλαίσιο του ρόλου της ως χώρας διέλευσης για μικτές

⁷⁵ D. Lounnas (2018). The Libyan Security Continuum: The Impact of the Libyan Crisis on the North African/Sahelian Regional System, MENARA Working Paper No. 15. Ανακτήθηκε την 26/3/2022 από: http://www.menaraproject.eu/wp-content/uploads/2018/10/menara_wp_15.pdf.

μεταναστευτικές ροές που κατευθύνονται προς την Ευρώπη⁷⁶.

Υπό αυτή την οπτική και της αυξανόμενης βαρύτητας αυτών των ζητημάτων στην ευρωπαϊκή συζήτηση από το 2015, δεν αποτελεί έκπληξη το γεγονός ότι η ΕΕ έχει αντιδράσει σε αυτή τη δυναμική με συλλογικό⁷⁷ τρόπο. Στις 18 Μαΐου 2015, η Ύπατη Εκπρόσωπος Federica Mogherini ανακοίνωσε τη δημιουργία μιας ναυτικής δύναμης της ΕΕ (EUNAVFOR Med), το 2020 μετονομάστηκε σε Επιχείρηση «Irinì», με στόχο την αντιμετώπιση του δικτύου των λαθρεμπόρων και των διακινητών στην περιοχή της Νότιας Κεντρικής Μεσογείου. Τρία χρόνια αργότερα, αυτό που αρχικά φαινόταν ως μια μετριοπαθής, αν και ευπρόσδεκτη, προληπτική κίνηση από την ΕΕ αντικαταστάθηκε εξ ολοκλήρου από τα μονομερή και συχνά αντικρουόμενα συμφέροντα και τις θέσεις των κρατών μελών έναντι της διαχείρισης της μετανάστευσης, με τις σχέσεις μεταξύ Ιταλίας και Γαλλίας να επιδεινώνονται σε ανοιχτό ανταγωνισμό και περιστασιακές εντάσεις κατά τους πρώτους έξι μήνες του 2019.

Οι επιλογές στρατηγικών, πολιτικών και εργαλείων

Ξεκινώντας από τις στρατηγικές: οι γεωπολιτικές αλλαγές στην περιοχή και ο ανταγωνισμός στο εσωτερικό της μεταξύ περιφερειακών και παγκόσμιων παραγόντων, σε συνδυασμό με τις συστημικές επιπτώσεις της πανδημίας Covid-19, απαιτούν από την ΕΕ να αναθεωρήσει τις στρατηγικές της, διευρύνοντας πρώτα απ' όλα το περιφερειακό πεδίο εφαρμογής, ώστε να ληφθεί επαρκώς υπόψη η νέα κεντρική θέση παραγόντων όπως τα κράτη του Κόλπου στο πλαίσιο της γεωπολιτικής της MENA. Οι στρατηγικές είναι το αποτέλεσμα της διαμόρφωσης. Ως εκ τούτου, η διαμόρφωση της περιοχής ως Μεσόγειος ή "Γειτονία", αφενός, ή ως ένας πολύ ευρύτερος γεωπολιτικός χώρος που αποτελείται από διάφορες υπό-περιοχές (Βόρεια Αφρική, Μέση Ανατολή, Κόλπος), αφετέρου, κάνει ουσιαστική διαφορά. Αυτή η διαμόρφωση και η αλλαγή της στρατηγικής προοπτικής για την περιοχή μπορεί να έχει άμεσες επιπτώσεις στη χάραξη πολιτικής, εφόσον ξεπεραστεί και η υπάρχουσα θεσμική αδράνεια. Ένα σαφές παράδειγμα είναι η διατύπωση του νέου ευρωπαϊκού ενδιαφέροντος για την αφρικανική ήπειρο ως το έδαφος από το οποίο θα

⁷⁶ M. Toaldo (2015). *Migrations Through and From Libya: A Mediterranean Challenge*, IAI Working Papers, 15(4). Istituto Affari Internazionali, Rome, 2015. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <http://www.iai.it/en/node/4183>.

⁷⁷ R. A. Del Sarto and J-P. Cassarino (2018). *The Governance of Migration and Border Controls in the European-North African Context*, MENARA Working Paper No. 13. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: http://www.menaraproject.eu/wp-content/uploads/2018/09/menara_wp_13.pdf.

προέλθουν οι περισσότερες από τις μελλοντικές προκλήσεις και ευκαιρίες⁷⁸. Αυτό συνάδει επίσης με το ενδιαφέρον της ΕΕ να επικεντρωθεί στην ανάπτυξη σχεδίων συνεργασίας με τους εταίρους της στην ευρύτερη αφρικανική ήπειρο. Αυτή η διαμόρφωση στρατηγικής θα μπορούσε να ξεκινήσει με μια νέα, σαφή διαμόρφωση των διασυνδέσεων μεταξύ της Ευρώπης, της Βόρειας Αφρικής και της υπόλοιπης ηπείρου, που κυμαίνονται από τις κοινωνικοοικονομικές διαστάσεις (που επικεντρώνονται σε μεγάλο βαθμό στους στόχους βιώσιμης ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών) έως τις διαστάσεις της ασφάλειας, στις οποίες εμπίπτουν τα ζητήματα των μεταναστευτικών ροών και της διαχείρισής τους.

Όσον αφορά τις πολιτικές, ένα γενικό ερώτημα στο οποίο θα πρέπει να απαντήσει η ΕΕ είναι τι είδους υπερεθνικός παίκτης σκοπεύει να είναι. Για να το θέσουμε διαφορετικά, σε ποιο βαθμό η ΕΕ είναι διατεθειμένη να μετατρέψει το αίτημά της για στρατηγική αυτονομία σε νέες μορφές εταιρικής σχέσης και συνεργασίας προς τη Μεσόγειο και τη Μέση Ανατολή; Είναι η ΕΕ πρόθυμη και ικανή να αναλάβει ηγετικό ρόλο σε συγκεκριμένους φακέλους (ενέργεια, κλιματική αλλαγή, μετανάστευση, ασφάλεια στον κυβερνοχώρο, ελευθερία της ναυσιπλοΐας) ή ζητήματα (όπως η διαχείριση κρίσεων στη ΜΕΝΑ, η αποκλιμάκωση στον Κόλπο) στην περιοχή; Ή μήπως αρκείται στο να παίζει το ρόλο του συντονιστή, αφήνοντας σε άλλους να είναι οι πρωταγωνιστές; Αυτό ισχύει τόσο εσωτερικά στις σχέσεις μεταξύ της ΕΕ και των κρατών μελών της όσο και στις σχέσεις της ΕΕ με εξωτερικούς παράγοντες, όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες, η Ρωσία και η Κίνα, που έχουν άμεσα συμφέροντα στην περιοχή. Σίγουρα θα έχει μεγάλη σημασία για τις μελλοντικές πολιτικές αν η ΕΕ αποφασίσει να αναλάβει επιλεκτικά τον ηγετικό ρόλο ή, αντίθετα, προτιμά να αφήσει τους άλλους να προχωρήσουν και να ακολουθήσει το παράδειγμά τους.

Τέλος, όσον αφορά τα εργαλεία, όπως έχει ήδη καταστεί σαφές κατά τη συζήτηση των συγκρούσεων στη ΜΕΝΑ και των αντιδράσεων της ΕΕ σε αυτές (ιδίως στην περίπτωση της Λιβύης, της Υεμένης και της Συρίας), η ΕΕ πρέπει να επιλέξει σε ποιο βαθμό θα πρέπει να αναβαθμίσει την εργαλειοθήκη της ώστε να είναι σε θέση να διαδραματίσει ισχυρότερο γεωπολιτικό ρόλο και όχι μόνο αναχαίτιση. Αυτό θα ήταν σύμφωνο με τη βούληση της Von der Leyen να ηγηθεί μιας "Γεωπολιτικής Επιτροπής"⁷⁹

⁷⁸ Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the 'New' Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.

⁷⁹ U. Von der Leyen (2019), Mission Letter to Josep Borrell, High Representative of the Union for Foreign Policy and Security Policy/Vice-President-designate of the European Commission, 10 September 2019.

και θα μπορούσε να σημαίνει, για παράδειγμα, τον εξοπλισμό της με μέσα που θα συμβάλλουν στη διαχείριση κρίσεων στις διάφορες διαστάσεις τους. Μέχρι στιγμής, εκτός από τα ανθρωπιστικά εργαλεία, τα περισσότερα από τα διαθέσιμα μέσα της ΕΕ έχουν να κάνουν με την καθαρά τεχνική συνεργασία στον τομέα των εσωτερικών μεταρρυθμίσεων και της διακυβέρνησης στο πλαίσιο των διμερών σχέσεων που υπάρχουν στο πλαίσιο της ΕΠΓ. «Ευρωπαϊκός Στρατός» ανεξάρτητα με την πρόοδο που έχει σημειωθεί στην αμυντική συνεργασία με τη Μόνιμη Διαρθρωμένη Συνεργασία (PESCO), δεν υφίσταται.

Η ΕΕ καλείται να ενισχύσει τις ικανότητές της στην πολυμερή διπλωματία σε πολιτιστικό, πολιτικό και οικονομικό επίπεδο. Στην εποχή της πολυπολικότητας, έχει τη δυνατότητα να συνεργαστεί με ένα ευρύ φάσμα περιφερειακών, υπό-περιφερειακών και διεθνών παραγόντων που έχουν συμφέρον από την ασφάλεια και την πρόοδο της ΜΕΝΑ. Πιο συγκεκριμένα, η επένδυση σε τοπικά διαμορφωμένες περιφερειακές και υπό-περιφερειακές πλατφόρμες και διαλόγους, καθώς και η πλήρης αξιοποίηση των ευκαιριών που προσφέρουν αυτά, θα μπορούσαν να ενισχύσουν την εποικοδομητική και προληπτική δράση της Ευρώπης στην περιοχή. Εν κατακλείδι, η προώθηση ενός προβληματισμού σε πολλαπλά επίπεδα σχετικά με το τι είδους Δρών μπορεί και θέλει να είναι η Ευρώπη σε αυτή τη συγκεκριμένη περιοχή απαιτεί επανεξέταση των στρατηγικών, των πολιτικών και των εργαλείων της ΕΕ.

Οι πρόσφατες εξελίξεις στο εσωτερικό των χωρών της περιοχής είναι σαφώς αποτέλεσμα εσωτερικής δυναμικής και δράσης, αν και οι διεθνείς και περιφερειακοί παράγοντες φέρουν επίσης ευθύνη για τις τρέχουσες εσωτερικές συγκρούσεις και αβεβαιότητες. Έχουν δει τον μετασχηματισμό των εσωτερικών πολιτικών τάξεων στις χώρες της ΜΕΝΑ άλλοτε ως ευκαιρίες και άλλοτε ως απειλές για την ικανότητά τους να προβάλλουν επιρροή στην περιοχή και να διασφαλίζουν τη δική τους σταθερότητα και ασφάλεια. Σε γενικές γραμμές, η σύνδεση ασφάλειας-σταθερότητας υπήρξε το κύριο πλαίσιο λειτουργίας, με διάφορους τρόπους, των πολιτικών της ΕΕ στην περιοχή. Παράλληλα με την οικοδόμηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας, η ΕΕ τείνει να αντιλαμβάνεται την εικόνα της ως πρότυπο φιλελευθερισμού, τόσο σε πολιτικό επίπεδο (ως υποστηρικτής του πλουραλισμού, των πολιτικών ελευθεριών και της δημοκρατίας), όσο και σε οικονομικό επίπεδο, ως υποστηρικτής φιλικών προς την αγορά πολιτικών στις εξωτερικές της σχέσεις, συμπεριλαμβανομένης της εξωτερικής της πολιτικής έναντι της

MENA.

Για μεγάλο χρονικό διάστημα, μέχρι τις αραβικές εξεγέρσεις, η ΕΕ θεωρούσε τις πολιτικές εξελίξεις στα νότια σύνορα της ως πιθανή πρόκληση για την ασφάλεια της. Αυτό οφειλόταν σε μεγάλο βαθμό στις δυσανάλογες σχέσεις με τα αυταρχικά καθεστώτα που βρίσκονταν στην εξουσία, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι προσδοκίες και οι ανάγκες των κοινωνιών. Λόγω των κοσμικών χαρακτηριστικών τους και της προθυμίας τους να συμμεριστούν τη νεοφιλελεύθερη ατζέντα της ΕΕ, τα καθεστώτα αυτά θεωρήθηκαν λιγότερο απειλητικά για την ταυτότητα της ΕΕ, παρά για θέσεις τους και τον αυταρχικό χαρακτήρα⁸⁰ τους. Σε αυτό το πλαίσιο, η προσέγγιση της ΕΕ πριν από τις αραβικές εξεγέρσεις επικεντρώθηκε στην προώθηση μετριοπαθών και σταδιακών μεταρρυθμίσεων και σχέσεων συνεργασίας με τα εκάστοτε καθεστώτα σε θέματα που κυμαίνονταν από τον έλεγχο της μετανάστευσης, την καταπολέμηση της τρομοκρατίας, την ενέργεια και την οικονομία αλλά και σε πολυμερές (στο πλαίσιο της Ευρω-μεσογειακής εταιρικής σχέσης που ξεκίνησε το 1995) όσο και σε διμερές επίπεδο (με την έναρξη της Ευρωπαϊκής Πολιτικής Γειτονίας το 2003-2004). Οι πρακτικές αυτές, απέκτησαν μια καθαρά εργαλειακή διάσταση όταν υποστηρίχθηκαν από τα κράτη μέλη στις διμερείς τους σχέσεις με τις χώρες της MENA .

⁸⁰ Voltolini and S. Colombo, 'The EU and Islamist parties in Tunisia and Egypt after the Arab uprisings: A story of selective engagement', in R. Roccu and B. Voltolini (eds.). Σελ (83–102).

Συμπεράσματα

Η περιοχή της MENA έχει αλλάξει για πάντα. Το αν αυτή η αλλαγή ξεκίνησε πριν από το 2011 είναι αμφίσημο, αλλά η τελευταία δεκαετία χαρακτηρίστηκε από μαζικές κινητοποιήσεις ως μέσο εκδήλωσης των πολιτών, προκειμένου να ακουστούν. Παρ' όλα αυτά, η επιτυχής ή η όχι έκβαση των διαδηλώσεων και των εξεγέρσεων που ακολούθησαν, δεν αποτελεί το ακριβές βαρόμετρο μέτρησης. Αντίθετα, η πραγματικότητα είναι ότι, ως αποτέλεσμα των δημογραφικών αλλαγών, της εξέλιξης κοινωνιών και της ικανότητας κινητοποίησης ακόμη και κάτω από τις πιο καταπιεστικές συνθήκες, οι πολίτες έχουν ήδη αποφασίσει πώς θέλουν να εκδηλωθεί αυτή η αλλαγή⁸¹.

Την επόμενη δεκαετία θα συνεχίσουμε να βλέπουμε αλλαγές σε κοινωνικό επίπεδο. Η πανδημία του COVID-19, θα έχει τεράστιες οικονομικές επιπτώσεις σε ολόκληρη την περιοχή, ακόμη και στα πλουσιότερα μέρη της. Αυτό θα επηρεάσει τις δημογραφικές αλλαγές που βρίσκονται ήδη σε εξέλιξη. Το ταξικό χάσμα που καθόριζε την περιοχή αυτή για πολύ καιρό θα διευρυνθεί, με αυξανόμενη ακραία φτώχεια για την πλειονότητα των πληθυσμών και συρρίκνωση της ανώτερης τάξης, καθώς ο πλούτος του πετρελαίου μεταβάλλεται με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής να είναι περισσότερο εμφανής. Το αν αυτές οι αλλαγές θα οδηγήσουν σε μαζική κινητοποίηση ή σε οποιαδήποτε μορφή θετικής αλλαγής από τις κυβερνήσεις είναι και ασαφές και μάλλον αδιάφορο, όταν εξετάζουμε την εξέλιξη της ίδιας της κοινωνίας. Η περιοχή έχει αλλάξει και θα συνεχίσει να αλλάζει.

Το πιο εμφανές αποτέλεσμα ήταν η μεταβολή των ισορροπιών, που υπήρχαν στις διάφορες υπο-περιοχές της Μεσογείου. Ταυτόχρονα, η αντίληψη της Μεσογείου ως "αμερικανικής λίμνης", η οποία ίσχυε από τη δεκαετία του 1960, έληξε. Η λεκάνη έγινε και πάλι "αμφισβητήσιμη" λόγω της εμφανούς αποχώρησης των ΗΠΑ (ή τουλάχιστον της μείωσης του ενδιαφέροντός τους για την περιοχή), γεγονός που ενθάρρυνε πιο τολμηρές πρωτοβουλίες από περιφερειακούς ή εξωτερικούς παράγοντες.

Στην πραγματικότητα, η Μεσόγειος θάλασσα, παρά το γεγονός ότι αντιπροσωπεύει μόνο το ένα τοις εκατό των ωκεανών του κόσμου, παράγει περίπου το 15% της

⁸¹ Hafsa Halawa. (2021). *A changed and changing region*. Special briefing: The Arab Spring a decade on. Ανακτήθηκε την 6/4/2022 από: <https://www.mei.edu/publications/special-briefing-arab-spring-decade#halawa>.

παγκόσμιας θαλάσσιας κυκλοφορίας και το 20% της σχετικής οικονομικής αξίας, γεγονός που την καθιστά θεμελιώδες παγκόσμιο κοινωνικοοικονομικό σταυροδρόμι. Ακόμη και από ενεργειακή άποψη, η λεκάνη διαδραματίζει σημαντικότερο ρόλο χάρη στην ανακάλυψη γιγαντιαίων κοιτασμάτων φυσικού αερίου στην Ανατολική Μεσόγειο. Για παράδειγμα, η Γεωλογική Υπηρεσία των Ηνωμένων Πολιτειών έχει εκτιμήσει ότι η λεκάνη της Λεβαντίνης περιέχει περίπου 122 τρισεκατομμύρια κυβικά πόδια τεχνικά ανακτήσιμου φυσικού αερίου.

Η παρουσία της Κίνας στη διαμορφούμενη νέα γεωπολιτική τάξη της Μεσογείου, υπήρξε το νέο στοιχείο. Πράγματι, ο ρόλος της στην περιοχή έχει γίνει πιο καίριος τις τελευταίες δύο δεκαετίες, με αυξητικές τάσεις λόγω της έναρξης της πρωτοβουλίας Belt and Road Initiative (BRI), το 2013 από τον Πρόεδρο Χι Jinping. Ωστόσο, ο χαρακτηρισμός της κινεζικής προσέγγισης με βάση τη συγκεκριμένη στρατηγική για τη Μεσόγειο, δεν μπορεί να είναι απόλυτα ακριβής. Ο ορισμός της περιοχής αυτής στην κινεζική εξωτερική πολιτική και τη διεθνή συνεργασία, είναι τουλάχιστον διφορούμενη. Η κινεζική στρατηγική επικεντρώνεται έτσι σε συγκεκριμένα σημεία της περιοχής (Νότια Ευρώπη, Βόρεια Αφρική, Μέση Ανατολή) με ένα ξεχωριστό σύνολο προτεραιοτήτων για το καθένα από αυτά. Μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1990, η ιστορία της Μέσης Ανατολής, και κατ' επέκταση της Μεσογείου, θα μπορούσε να έχει γραφτεί χωρίς να ληφθεί υπόψη η Κίνα⁸². Κατά την εποχή του Μάο, οι χώροι αυτοί βρίσκονταν πολύ μακριά από τις άμεσες κινεζικές ανησυχίες και τα συμφέροντα, δεδομένης της γεωγραφικής απόστασης της περιοχής από τη ΛΔΚ⁸³. Κατά την περίοδο των μεταρρυθμίσεων και του ανοίγματος, αρχής γενομένης από το 1978, η έννοια της Μέσης Ανατολής εξελίχθηκε και διευρύνθηκε σημαντικά. Η μετατόπιση αυτή απέκτησε επίσης νέα δυναμική μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου, μόλις η Κίνα έγινε καθαρός εισαγωγέας πετρελαίου στα μέσα της δεκαετίας του 1990. Μέχρι τότε, το Πεκίνο άρχισε να εμπλέκεται στρατηγικά και εμπορικά με τη Μέση Ανατολή.

Εξετάζοντας τη ρωσική εμπλοκή στη Μεσόγειο, διαπιστώνεται ότι έρχεται σε αντίθεση με εκείνη της Κίνας, καθώς οι περιορισμένοι οικονομικοί πόροι και η γεωοικονομική επιρροή αντισταθμίζονται από μια προσεκτικά υπολογισμένη χρήση αυτών των περιορισμένων επιλογών. Η Ρωσία εντοπίζει μεθοδικά περιοχές στις οποίες το

⁸² Fred Halliday, *The Middle East in International Relations: Power, Politics and Ideology* (Cambridge: Cambridge University Press, 2005), 98

⁸³ Yitzhak Shichor, 'China's Upsurge: Implications for the Middle East', *Israel Affairs* 12, no. 4 (2006): 669.

κόστος/ευκαιρία της πολιτικής επένδυσης θα ήταν ιδιαίτερα αποδοτικό, κυρίως λόγω της απουσίας σοβαρών ανταγωνιστών, και ενεργεί με συνέπεια. Άλλωστε, σε αντίθεση με την Κίνα, η Ρωσία δεν είναι νεοεισερχόμενη στη Μεσόγειο και η στρατηγική της άποψη για την περιοχή είναι πιο ενιαία και συνεκτική. Πράγματι, η τσαρική, η σοβιετική και η σύγχρονη Ρωσία μοιράζονται αρκετές σημαντικές ομοιότητες, οι οποίες είναι ακόμη πιο εντυπωσιακές αν συγκρίνουμε την τσαρική Ρωσία του 19ου αιώνα με τη Ρωσία του Πούτιν του 21ου αιώνα⁸⁴.

Οι γεωπολιτικές μεταβολές στη περιοχή της MENA από το 2011, είχαν και θα συνεχίσουν να έχουν σημαντικό αντίκτυπο στην Ευρώπη. Τείνουν να αναδεικνύουν τη σύνδεση μεταξύ εσωτερικών και εξωτερικών εντάσεων, καθώς η αστάθεια, οι συγκρούσεις και η επιδείνωση της διακυβέρνησης στη νότια γειτονιά της Ευρώπης συνδέονται λίγο πολύ άμεσα με την εξάπλωση του βίαιου εξτρεμισμού, της τρομοκρατίας, της μετανάστευσης και των λαϊκιστικών αφηγήσεων στην ίδια την Ευρώπη. Αυτό επιδεινώνεται περαιτέρω από τον γεωπολιτικό ανταγωνισμό μεταξύ περιφερειακών και παγκόσμιων παραγόντων περιοχή. Αυτό δεν σημαίνει ότι απλώς εξάγει προβλήματα, αντιθέτως, οι Ευρωπαίοι είναι εν μέρει υπεύθυνοι για τις προκλήσεις που αντιμετωπίζουν και τα προβλήματα της περιοχής μεταφέρονται στην Ευρώπη λόγω των προηγούμενων ευρωπαϊκών πολιτικών απέναντί της, καθώς και της εσωτερικής της δυσπραγίας.

Οι πολιτικές της Ευρώπης πρέπει να αναθεωρηθούν. Οι παραδοσιακές μορφές συνεργασίας που επικεντρώνονται στο δίπολο, πολυμέρεια εναντίον διμερισμού ή δημοκρατία εναντίον ασφάλειας και σταθερότητας δεν θα αποτελέσουν το σχέδιο για βιώσιμες σχέσεις σε μια εποχή όπου επικρατούν περιφερειακές και παγκόσμιες πολυπλοκότητες και αβεβαιότητες. Κάτι τέτοιο θα έθετε σε κίνδυνο τη μικρή αξιοπιστία και τη μόχλευση που έχει απομείνει στην ΕΕ στην περιοχή. Ωστόσο, ενώ αυτά τα διλήμματα έχουν διατυπωθεί ως παλιά διλήμματα για την εμπλοκή της ΕΕ στην περιοχή, οι νέες πραγματικότητες θέτουν στην ΕΕ ένα βαθύτερο υπαρξιακό ερώτημα: τι είδους δρών σκοπεύει να είναι. Ο τρόπος με τον οποίο η ΕΕ θα αναθεωρήσει τις στρατηγικές, τις πολιτικές και τα εργαλεία της θα δώσει την απάντηση σε αυτό το ερώτημα.

Η Βόρεια Αφρική αποτελεί κλειδί για την προσέγγιση και τις πολιτικές της Ευρώπης έναντι της περιοχής. Αυτό οφείλεται στη γεωγραφική εγγύτητα και στους

⁸⁴ Mark N. Katz, 'Incessant Interest: Tsarist, Soviet and Putinist Mideast Strategies', Middle East Policy 27, no. 1 (2020): 142.

ισχυρούς ιστορικούς, οικονομικούς και κοινωνικούς δεσμούς. Η περιοχή εντάσσεται στην κατηγορία της "ευρύτερης γειτονίας", η οποία σταδιακά διευρύνεται μέχρι το σύνολο της αφρικανικής ηπείρου. Η Παγκόσμια Στρατηγική της ΕΕ είναι για άλλη μια φορά ενδεικτική αυτής της διαμόρφωσης⁸⁵. Ομαδοποιεί όλες αυτές τις περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου, Μέσης Ανατολής και Αφρικής. Χαρακτηριστικά αποτυπώνεται: «υπό το φως των αυξανόμενων διασυνδέσεων μεταξύ της Βόρειας και της υποσαχάριας Αφρικής, καθώς και μεταξύ του Κέρατος της Αφρικής και της Μέσης Ανατολής, η ΕΕ θα υποστηρίξει τη συνεργασία σε όλες αυτές τις υποπεριφέρειες». Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, η πρόεδρος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής καθόρισε την Αφρική ως μία από τις προτεραιότητες για τη νέα θητεία και δήλωσε ότι: «θα ήθελε η Ευρώπη να έχει μια ολοκληρωμένη στρατηγική για την Αφρική, τον στενό μας γείτονα και τον πιο φυσικό μας εταίρο⁸⁶».

Η έλλειψη ευρωπαϊκής αποφασιστικότητας και η αδυναμία της εξωτερικής της πολιτικής έχει επιδεινώσει την αστάθεια στη Μεσόγειο. Οι ευρωπαϊκές αποκλίσεις στις πολιτικές προτεραιότητες και στην αντίληψη των προκλήσεων εντός των διευρυμένων συνόρων της Ένωσης, σε συνδυασμό με τις οικονομικές κρίσεις της τελευταίας δεκαετίας και τις επιπτώσεις της πανδημίας, αποδυνάμωσαν κάθε προσπάθεια να αρθρωθεί με συνέπεια ένα ευρωπαϊκό σχέδιο περιφερειακής ασφάλειας.

Το γεγονός αυτό οδήγησε σε εθνικές λογικές που εξέθεσαν την ΕΕ σε αποκλίνουσες πολιτικές, μονομερείς πρωτοβουλίες και σε επιβράδυνση της παραδοσιακής εστίασης στη δέσμευση και την υποστήριξη που ξεκίνησε αμέσως μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου με τη λεγόμενη Διαδικασία της Βαρκελώνης⁸⁷. Η Ευρώπη προσπάθησε ουσιαστικά να αποσυρθεί από τη Μεσόγειο, εγκαταλείποντας τη δημιουργία μιας ολιστικής πολιτικής στρατηγικής για την περιοχή, παρά την κρίσιμη σημασία της. Αυτό ήταν ένα στρατηγικό λάθος και μια αποτυχία, πολύ πέρα από την πολιτική σφαίρα, η οποία απειλεί την ικανότητα των Ευρωπαίων να προσαρμοστούν στις σεισμικές αλλαγές και τις ανακατανομές ισχύος που επηρεάζουν το διεθνές σύστημα.

⁸⁵ Ε. Χειλά, (2017). «Η Μεσόγειος και οι νέες προκλήσεις της Ε.Ε μετά την Αραβική Άνοιξη» στο: Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και Όραμα Κοινής Ευημερίας, (συλλογικός τόμος), Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, σ. (61-72).

⁸⁶ U. Von der Leyen (2019) A Union that strives for more. My agenda for Europe. Political guidelines for the next Commission (2019–2024). Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/political-guidelines-next-commission_en.pdf.

⁸⁷ Ανακτήθηκε την 16/6/2022 από την ιστοσελίδα: https://www.barcelona.com/barcelona_news/the_barcelona_process_or_euro_mediterranean_partnership

Παρά τη γεωγραφία της, η Μεσόγειος από γεωπολιτική και γεωοικονομική άποψη μετατρέπεται σε "παγκόσμια θάλασσα". Αυτή η παγκόσμια διάσταση έχει δημιουργήσει νέους γεωπολιτικούς χώρους για τις αναδυόμενες ή επιστρέφουσες δυνάμεις, είτε από την περιοχή είτε εκτός αυτής. Ωστόσο, οι εν λόγω δρώντες - συμπεριλαμβανομένης της Τουρκίας, της Ρωσίας και αρκετών αραβικών κρατών - δεν έχουν κανένα συνεκτικό όραμα για τη Μεσόγειο ως σύστημα ασφαλείας, με τη λεκάνη να τείνει να θεωρείται ως μια απλή σκακιέρα για τις δραστηριότητές τους.

Προτάσεις

Υπό το φως της μεταβαλλόμενης πραγματικότητας των συγκρούσεων στην περιοχή MENA, η ΕΕ δεν φαίνεται να έχει ανταποκριθεί στις προσδοκίες της για την προώθηση της ειρήνης και της ασφάλειας στη "γειτονιά" της μέσω της δέσμευσης, η οποία ανέκαθεν αποτελούσε έναν από τους βασικούς στόχους της εξωτερικής της πολιτικής. Αυτό που λείπει, ιδίως μετά το ξέσπασμα των αραβικών εξεγέρσεων το 2011, είναι μια ολοκληρωμένη και συνεκτική προσέγγιση για την αντιμετώπιση της πραγματικότητας των συγκρούσεων στην περιοχή, εκτός από τα κάπως περιορισμένα εργαλεία πρόληψης των συγκρούσεων που επικεντρώνονται πλέον στην ενίσχυση της ανθεκτικότητας του κράτους και της κοινωνίας για χάρη της ανάσχεσης και του ελέγχου των ζημιών. Όσο σημαντική και αν είναι, η ανθεκτικότητα δεν μπορεί ωστόσο να ενισχυθεί όταν οι συγκρούσεις βρίσκονται σε πλήρη εξέλιξη. Επιπλέον, αν η ΕΕ θέλει να διαδραματίσει έναν πιο σημαντικό γεωπολιτικό ρόλο, ιδίως στην «γειτονιά της», θα πρέπει να εξοπλιστεί με τις κατάλληλες στρατηγικές, πολιτικές και εργαλεία και να προχωρήσει στην υλοποίηση της ΚΠΑΑ⁸⁸.

Η ΕΕ έχει συνολικά επιδιώξει περιορισμένη δέσμευση με επιλεγμένους φορείς (ΜΚΟ, υπηρεσίες, εξωτερικούς συνεργάτες) για τη διαμόρφωση των γεγονότων επί τόπου. Τις περισσότερες φορές έχει επιλέξει στρατηγικές ανάσχεσης και ελέγχου των ζημιών με τη διαπραγμάτευση «ad-hoc» συμφωνιών (για παράδειγμα στον τομέα της μετανάστευσης), τη συμβολή στην ανθρωπιστική βοήθεια από ηγετική θέση ή την υποβοήθηση του έργου άλλων εξωτερικών παραγόντων, όπως τα Ηνωμένα Έθνη (ΟΗΕ), χάριν της πολυμέρειας. Μια σύντομη εξέταση του ρόλου της ΕΕ στις σημαντικότερες

⁸⁸ Ε. Χειλά, (2017). «Η Μεσόγειος και οι νέες προκλήσεις της Ε.Ε μετά την Αραβική Άνοιξη» στο: Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και Όραμα Κοινής Ευημερίας, (συλλογικός τόμος), Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, σ. (61-72).

συγκρούσεις της MENA μετά τις αραβικές εξεγέρσεις θα συμβάλει στην περαιτέρω διαφώτιση αυτού του σημείου, προκειμένου να αποφύγει τυχόν επανάληψη λαθών.

Καλώς ή κακώς, η Μεσόγειος έχει πλέον εμπλακεί πλήρως στην παγκόσμια ιστορία. Αυτό είναι κάτι που η Ευρώπη είναι υποχρεωμένη να αναγνωρίσει καθώς επιδιώκει να συνεργαστεί με τα κράτη της γειτονιάς της. Δεδομένης της νέας κεντρικής θέσης της Μεσογείου στη διεθνή πολιτική, υπάρχει σαφής ανάγκη για την Ευρώπη να υιοθετήσει μια μακροπρόθεσμη στρατηγική ικανή να αντιμετωπίσει τις συνεχιζόμενες ανισορροπίες και την αστάθεια που υπάρχουν στην περιοχή. Η μόνη ορθολογική απάντηση στις σεισμικές, κοσμογονικές αλλαγές είναι η προσαρμογή σε αυτές και όχι η αγνόησή τους.

Πηγές – Βιβλιογραφία

Ελληνόγλωσση

- Kissinnger H. (1995). *Διπλωματία*. (μτφρ. Γιούρι Κοβαλένκο επιμ. Κοτζιάς Νικόλαος). Αθήνα: Λιβάνη (1^η Έκδοση).
- Mearsheimer J. (2007). *Η Τραγωδία της Πολιτικής των Μεγάλων Δυνάμεων*. (μτφρ. Κολιόπουλος Κωνσταντίνος επιμ. Ήφαιστος Παναγιώτης). Αθήνα: Ποιότητα (1^η Έκδοση).
- Επιμέλεια Ηλίας Κουσκουβέλης. *Η Αραβική Άνοιξη. Μελέτες Διεθνών Σχέσεων*, Εκδόσεις Πανεπιστημίου Μακεδονίας, Θεσσαλονίκη, 2012
- Πρακτικά ημερίδας Αθήνα, Απρίλιος 2015. *Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και όραμα κοινής ευημερίας*. Εκδόσεις Ηρόδοτος, Αθήνα 2017.
- Στέργιος Μπαμπανάσης Αθανάσιος Πλατιάς και Ιωάννης Σεϊμένης, *Οι Γεωστρατηγικές Αλλαγές Στη Μεσόγειο και οι Επιπτώσεις τους*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2018.
- Στέργιος Μπαμπανάσης Αθανάσιος Πλατιάς και Ιωάννης Σεϊμένης, (2018). *Οι Γεωστρατηγικές Αλλαγές Στη Μεσόγειο και οι Επιπτώσεις τους*. Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, σελ.(69-83).
- Μ. Χριστοδούλου, (2013). «*Το Θρησκευτικό – Ιδεολογικό Μωσαϊκό στις Χώρες της Μέσης Ανατολής*» στο: *Αραβική Άνοιξη, (συλλογικός τόμος)*, Αθήνα, Εκδόσεις Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού πολιτισμού & Γενικής Παιδείας. Σελ. (27-33).
- Ε. Χειλά, (2017). «*Η Μεσόγειος και οι νέες προκλήσεις της Ε.Ε μετά την Αραβική Άνοιξη*» στο: *Η Μεσόγειος μετά την Αραβική Άνοιξη. Εκδημοκρατισμός και Όραμα Κοινής Ευημερίας, (συλλογικός τόμος)*, Αθήνα, Εκδόσεις Ηρόδοτος, σ. (61-72).

Ξενόγλωσση

- Hans Günter Brauch, *Climate Change and Mediterranean Security, International, National, Environmental and Human Security Impacts for the Euro-Mediterranean Region during the 21st Century Proposals and Perspectives*, European Institute of the Mediterranean (IEMed) 2010.
- Vicken Cheterian et al, “*Environment and Security Issues in the Southern Mediterranean Region*”, MedSec, 2009.
- Eduard Soler i Lecha and Thanos Dokos, *Mediterranean 2020: The Future of Mediterranean Security and Politics*, Washington DC: The German Marshall Fund of the United States, Mediterranean Paper Series, 2011.
- Annual NATO Conference on WMD Arms Control, Disarmament and Non-Proliferation, Switzerland, June 2014.
- Michael Koehler, “*Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean: Implications for the European Union*”, Policy Brief, The German Marshall Fund of the United States, October 2012.
- Roberto Aliboni, George Joffe and Tim Niblock, *Security Challenges in the Mediterranean Region*, Abingdon, Oxon: Routledge, 2013.
- Peter Mandaville and Shadi Hamid, *Islam as Statecraft*, (2018). How Governments use Religion in Foreign Policy, Brookings Institution, Σελ. (8-14).
- H. Malmvig, ‘Does the Middle East Still Play to the Tunes of Global Powers?’ Al Jazeera report, 9 October 2018. Ανακτήθηκε την 18/3/2022 από:

- <http://studies.aljazeera.net/en/reports/2018/10/middle-east-play-tunes-global-powers-181009084522041.html>.
- Ghafar, A. A. (2021). *Between Geopolitics and Geoeconomics: The Growing Role of Gulf States in the Eastern Mediterranean*. Istituto Affari Internazionali (IAI). Ανακτήθηκε την 6/4/2022 από: <http://www.jstor.org/stable/resrep28808>.
- MOHIUDDIN, A. (2016). The Arab Uprisings: REGIONAL AND GLOBAL REPERCUSSIONS. *World Affairs: The Journal of International Issues*, 20(2), 72–89. <https://www.jstor.org/stable/48505279>.
- Silvia Colombo & Eduard Soler i Lecha (2021) Europe and the ‘New’ Middle East, *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 23:3, 403-422. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: DOI: 10.1080/19448953.2021.1888246.
- N. De Pedro and F. Ghilès, War in Peacetime. Russia’s Strategy on NATO’s Eastern and Southern Flanks, CIDOB, Barcelona, November 2017, Ανακτήθηκε την 18/3/2022 από: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/monographs/monographs/war_in_peacetime_russia_s_strategy_on_nato_s_eastern_and_southern_flanks.
- Martin Russell, (2018). *Russia in the Middle East From side lines to centre stage*, European Parliamentary Research Service. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI\(2018\)630293](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_BRI(2018)630293).
- European Union Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. A Global Strategy for the European Union’s Foreign and Security Policy, 2016. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf. Σελ. (35).
- Soler i Lecha, Eduard (2017). ‘*Liquid Alliances in the Middle East*’, Notes Internationals, No. 169, Barcelona. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: https://www.cidob.org/en/content/download/662152024094/version/34/file/NOTES%2016_9_EDUARD%20SOLER%20I%20LECHA_ANG.pdf.
- Michael Koehler, “Gas Discoveries in the Eastern Mediterranean: Implications for the European Union”, Policy Brief, The German Marshall Fund of the United States, October 2012, p. 2.
- United States Geological Survey, “Assessment of the Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Province, Eastern Mediterranean”, Fact Sheet 010-3014, March 2010.
- Karakasis, V. P. (2016). *The energy security dilemmas in the Eastern Mediterranean*. Lecture for the Course: Current Issues of International Organizations.
- S. Adar, H. A. Aksoy, S. Çevik, D. Isachenko, M. Rau, N. T. Yaşar. “Visualizing Turkey’s Foreign Policy Activism”. Ανακτήθηκε την 15/3/2022 από: <https://www.cats-network.eu/topics/visualizing-turkeys-foreign-policy-activism/>.
- Ζητήματα Ελληνοτουρκικών Σχέσεων. Διαθέσιμο στην ιστοσελίδα του Ελληνικού Υπουργείου Εξωτερικών. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <https://www.mfa.gr/zitimata-ellinotourkikon-sheseon/>.
- M. Toaldo (2015). *Migrations Through and From Libya: A Mediterranean Challenge*, IAI Working Papers, 15(4). Istituto Affari Internazionali, Rome, 2015. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <http://www.iai.it/en/node/4183>.

- R. A. Del Sarto and J-P. Cassarino (2018). The Governance of Migration and Border Controls in the European-North African Context, MENARA Working Paper No. 13. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: http://www.menaraproject.eu/wp-content/uploads/2018/09/menara_wp_13.pdf
- D. Lounnas (2018). The Libyan Security Continuum: The Impact of the Libyan Crisis on the North African/Sahelian Regional System, MENARA Working Paper No. 15. Ανακτήθηκε την 26/3/2022 από: http://www.Menara project.eu/wp-content/uploads/2018/10/menara_wp_15.pdf.
- U. Von der Leyen (2019), Mission Letter to Josep Borrell, High Representative of the Union for Foreign Policy and Security Policy/Vice-President-designate of the European Commission, 10 September 2019. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/mission-letter-josep-borrell-2019_en.pdf.

Διαδίκτυο

- Ιστοσελίδα: <https://www.nasdaq.com/articles/the-5-largest-economies-in-the-world-and-their-growth-in-2020-2020-01-22>. Τελευταία πρόσβαση: 7/4/2022.
- Ιστοσελίδα: Επίσημη ιστοσελίδα ΟΗΕ. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/STATEFILES/TUR.htm>.
- Ιστοσελίδα: France appoints envoy to mediate between Qatar, Arab states', Reuters, 5 September 2017. Ανακτήθηκε την 16/3/2022 από: <https://www.reuters.com/article/us-gulf-qatar-france/france-appoints-envoy-to-mediate-between-qatar-arab-states-idUSKCN1BG1KX>.